

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

Politické procesy v 50. letech

Diplomová práce

Petr Bouček

Vedoucí diplomové práce:

Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Praha, leden 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem v ní vyznačil všechny prameny, z nichž jsem čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze 16.1.2009

Petr Bouček

..

Poděkování

Děkuji panu Prof. JUDr. Janu Kuklíkovi, DrSc., vedoucímu mé diplomové práce za cenné připomínky a účinnou pomoc při zpracování.

V Praze 16.1.2009

Petr Bouček

Obsah:

Úvod.....	1
1. Stručný vývoj Československa od druhé světové války do poloviny 50. let.....	2
1.1. Období 1945 – 1948	2
1.2. Období 1948 – 1953	6
2. Politické procesy	8
2.1. Politické procesy – pojem.....	8
2.2. Vývoj a druhy politických procesů.....	13
2.2.1. První procesy	13
2.2.2. Procesy s příslušníky armády	14
2.2.3. Procesy s politickými oponenty	16
2.2.4. Církevní procesy	18
2.2.5. Procesy s „vnějšími nepřáteli“	21
2.2.6. Procesy s komunistickými funkcionáři.....	22
2.2.7. Hospodářské procesy	24
3. Mocenský aparát	25
3.1. Vedení komunistické strany.....	26
3.2. Bezpečnostní komise KSČ.....	26
3.3. Státní bezpečnost	28
3.4. Sovětští poradci.....	29
3.5. Kabinetní justice	30
4. Přehled právních předpisů	33
4.1. Ústava 1948	33
4.2. Zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky	34
4.3. Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky	35
4.4. Zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu.....	36
4.5. Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví.....	38
4.6. Zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce	39
4.7. Zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon.....	40
4.8. Zákon č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)	41
5. Konkrétní procesy	42
5.1. „Čihošťský zázrak“	42
5.2. Proces s JUDr. M. Horákovou a „záškodnickým centrem“	44
5.3. Proces s R. Slánským a „protistátním spikleneckým centrem“	51
6. Závěr	55
7. Seznam použitých pramenů a literatury.....	56

Úvod

Jako téma diplomové práce jsem si vybral politické procesy v 50. letech v Československu, tedy téma, které není čistě teoreticko - právní, ale zahrnuje i historické, politické a sociologické aspekty. Tato práce je primárně zaměřena na vývoj justice a trestního práva po roce 1948, vztah státu a práva, mechanismy vládnutí komunistického režimu, okolnosti a důvody politických procesů, metody jejich vytváření a využití a v neposlední řadě i jejich dopady na společnost a konkrétní osoby.

Obsah této práce je zaměřen na období let 1948 – 1953, na tzv. „zakladatelské období komunistického režimu“, ve kterém došlo k největšímu rozsahu nezákonností, křivd a perzekuce obyvatel Československa. Navzdory skutečnosti, že zvolené téma se týká událostí, které se odehrály před téměř šedesáti lety a již uběhlo 20 let od zániku komunistického režimu v Československu, jedná se stále o společensky citlivé a živé téma, které se dotýká zejména žijících účastníků událostí popisovaných v této práci. Politické procesy jsou tématem, které budí oprávněný zájem odborníků i veřejnosti, a to zejména proto, že jsou nejvýmluvnějším důkazem charakteru totalitního režimu, který vládl Československu přes čtyřicet let. Československá justice měla spolu s politickými a mocenskými orgány státu zásadní podíl na bezpráví, které bylo na československých občanech po celou dobu trvání monopolu moci Komunistické strany spácháno. Nelze však mluvit pouze o systému a přitom vynechat konkrétní osoby, které se na bezpráví aktivně podíleli, osoby, které aktivně budovaly, podporovaly a udržovaly komunistický režim.

Politické procesy jsou podrobně zpracovány v celé řadě odborných publikací, studií, knih, sborníků a časopisů, ať již v obecné rovině jako součást komunistického režimu nebo jako jednotlivé významné procesy či skupiny procesů, jako je tomu v případě procesu s JUDr. M. Horákovou a „záškodnickým centrem“, procesu s gen. H. Píkou, procesu s R. Slánským a „protistátním spikleneckým centrem“. Z dostupných dokumentů k danému tématu bych chtěl zmínit zejména publikace K. Kaplana, významného českého historika, který se ve své práci věnuje výlučně období komunistického režimu. Významným zdrojem informací, zejména autentických dobových dokumentů, jsou sborníky Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů

komunismu k poměrům v československé justici, Československá justice v letech 1948 – 1953, díl I. – III., sborníky Securitas Imperii, publikace Ústavu pro studium totalitních režimů. Politické procesy jsou rovněž tématem celé řady dobových televizních týdeníků, které podávají zajímavé svědectví o popisovaných událostech.

1. Stručný vývoj Československa od druhé světové války do poloviny 50. let

1.1. Období 1945 – 1948

Vývoj československé společnosti v poválečném období zaznamenal výrazný historický přelom v jejích dějinách. Po ukončení války se ČSR stala lidově demokratickým státem, v důsledku událostí druhé světové války došlo k obnově suverenity československého státu v předválečných hranicích s výjimkou Podkarpatské Rusi, která byla pod novým názvem Zakarpatská Ukrajina připojena k Sovětskému svazu. Oproti předválečnému stavu se však viditelně změnil charakter státu, přičemž za hlavní vnitřní příčiny změn lze označit určité zklamání společnosti z neschopnosti systému první republiky vyřešit sociální problémy, rozčarování z politického systému první republiky a jednání západních spojenců Velké Británie a Francie v roce 1938 při uzavření Mnichovské dohody. Hlavní vnější vliv na poválečný vývoj Československa mělo rozdělení sfér vlivu v Evropě, ke kterému došlo na Jaltské konferenci, kdy západní spojenci přistoupili na požadavky Sovětského svazu, a tak prakticky obětovali střední Evropu včetně Československa.

V březnu 1945 došlo v Moskvě k dohodě mezi západní emigrací vedenou prezidentem republiky Edvardem Benešem a komunistickou emigrací pod vedením Klementa Gottwalda. Výsledkem těchto dohod bylo ustanovení první poválečné vlády a reforma politického systému. Tato vláda vznikla 4. dubna 1945 a o den později, 5. dubna 1945, vydala své programové prohlášení, tzv. Košický vládní program. Z hlediska politického systému byl zásadní vznik Národní fronty, která sdružovala povolené politické strany. Národní frontu tvořily čtyři české strany (Komunistická

strana Československa, Československá strana lidová, Česká strana národně sociální a Česká strana sociálně demokratická) a dvě slovenské strany (Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska). Každá povolená strana měla ve vládě tři zástupce. Existence dvou komunistických stran (celkem tedy 6 zástupců) zajišťovala komunistům nejsilnější vliv, tímto se komunistům povedlo ovládnout politickou scénu a vyřadit hlasy téměř poloviny občanů předválečného Československa. Týkalo se to zejména Agrární strany, která byla nejsilnějším politickým subjektem první republiky. Období mezi léty 1945-1948 je obdobím omezené demokracie, kdy proti Národní frontě neexistovala jakákoliv opozice.

Pro Československo znamenal konec druhé světové války výrazné změny nejen v politické, ale také v sociální a hospodářské sféře. Nejvýznamnějším zásahem do hospodářství bylo znárodnění průmyslu, dolů a finančních institucí na základě dekretů prezidenta republiky¹. Ke znárodnění docházelo sice i v jiných zemích, ale dělo se tak v daleko menším měřítku a z důvodu potřeby udržet v chodu určité průmyslové podniky vyčerpané válkou. Československé znárodnění se vyznačovalo mimořádným rozsahem, v jehož průběhu bylo znárodněno přes 60% průmyslové výroby.

K zásadním změnám ve společnosti došlo v důsledku odsunu německého obyvatelstva na základě souhlasu vítězných mocností na Postupimské konferenci konané 2. srpna 1945. Československo tímto způsobem přišlo o více než 2,5 milionu obyvatel německé národnosti. Československá vláda se také pokusila o odsun maďarského obyvatelstva umístěného převážně na jižním Slovensku. Tento pokus o odsun však byl neúspěšný, protože se pro něj nepodařilo získat mezinárodní podporu. S odsunem souvisely i zásahy do majetkových poměrů osob německé a maďarské národnosti. Jednalo se zejména o národní správu a následné konfiskace podle dekretů č. 5/1945 Sb., 12/1945 Sb. a 108/1945 Sb., na základě kterých byla provedena část pozemkové reformy konfiskací půdy Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců, která byla následně předávána bezzemkům a malým rolníkům. Ačkoliv tedy šlo především o pozemky, které se nacházely v československém pohraničí, přesto došlo k sociálním změnám i ve vnitrozemí.

¹ Dekret č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, Dekret č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského, Dekret č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank, Dekret č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven

K důsledkům války patřilo i stíhání a trestání těch, kteří s nacistickou mocí spolupracovali. Tak jako vůdci nacistického Německa stanuli v srpnu roku 1945 před norimberským soudním tribunálem, měli být i českoslovenští občané měli být za své zločiny potrestáni. Stalo se tak na základě retribučních dekretů č. 16 a 138/1945 Sb. Členy protektorátní vlády soudil nově vzniklý Národní soud a zvláště tyto procesy měly výrazný politický charakter. Méně významní kolaboranti a spolupracovníci s nacistickou mocí byli odsuzováni mimořádnými lidovými soudy. Celkem bylo v rámci retribučního soudnictví odsouzeno 29 864 tisíc osob, z toho k trestu smrti 778 lidí.²

Dne 26. května 1946 se v Československu konaly první poválečné a zároveň na dlouhou dobu poslední téměř demokratické parlamentní volby. Politická soutěž byla omezena na strany působící v rámci Národní fronty, v českých zemích kandidovaly čtyři strany: komunistická, sociálně-demokratická, národně-socialistická a lidová, na Slovensku kandidovali slovenští demokraté, komunisté a krátce před volbami vznikly další dvě politické strany - Strana slobody a Strana práce. V těchto volbách se nerozhodovalo pouze o stranickopolitickém složení volených orgánů, ale zejména o rozdělení významných mocenských pozic. Komunistická strana získala ve volbách v Čechách 40,17 % hlasů, v novém parlamentu - Ústavodárném národním shromáždění - získala 114 mandátů z celkového počtu 300, dále následovaly národní socialisté se ziskem 23,66% hlasů, lidovci s 20,24 % a sociální demokraté s 15,58 %. Prezident Edvard Beneš byl znovu zvolen hlavou státu a 2. července 1946 jmenoval novou vládu, kterou vedl komunist Klement Gottwald, a ve které měli komunisté pod kontrolou nejen policejní složky, ale i armádu. Komunisté si po volbách stanovili zásadní úkoly: důsledně uplatňovat sílu strany při rozdělování pozic ve vládě, státním aparátu a upevnit vlastní řady.

V roce 1947 nastaly krize v oblastech hospodářství i politiky v důsledku kterých se vyhrotila střetnutí mezi koaličními partnery. V zemi narostla nespokojenost způsobená nepříznivým hospodářským vývojem, v zemědělství poklesla produktivita hluboko pod předválečnou úroveň, následkem čehož vážlo zásobování obyvatelstva, znárodněné podniky vinou nesprávného vedení ztrácely konkurenceschopnost na zahraničních trzích. Komunisté se snažili využít i této situace ve svůj prospěch a otevřeně i skrytě se připravovali na převzetí moci.

² K.Kaplan, P.Paleček, Komunistický režim a politické procesy v Československu, s. 10

Rok 1947 byl zásadním mezníkem i v mezinárodních souvislostech kdy rostlo napětí mezi velmocemi. Odrazem této skutečnosti bylo odmítnutí tzv. Marshallova plánu státy východního bloku. Spojené státy se rozhodly podpořit v Evropě demokracii, a to i formou hospodářské pomoci válkou postiženým státům. Ministr zahraničí Spojených států amerických George Marshall ohlásil v červnu 1947 plán hospodářské pomoci evropským zemím postižených válkou, na kterém měla zájem participovat i československá vláda, protože v něm viděla možnost rychlého obnovení hospodářství. Sovětský Svaz – a proto i ostatní státy východního bloku - participaci na plánu odmítl, čímž se československá zahraniční politika dostala do rozporu se sovětskou. Rozhodnutí o účasti, respektive o neúčasti, na Marshallově plánu určilo další vývoj Československa a potvrdilo skutečnost, na jaké straně bude stát. Přijetím Stalinova diktátu o odmítnutí Marshallova plánu Československo potvrdilo, že náleží pod mocenskou sféru vlivu Moskvy a bylo jen otázkou času, kdy se v Československu demontují i poslední zbytky demokratických principů a svobod a země nastoupí cestu „diktatury proletariátu“.³

Dne 17. února 1948 propukla v Československu vládní krize, jejímž vyústěním byla demise ministrů tří nekomunistických stran - národně socialistické, lidové a demokratické. Spoléhali na podporu další parlamentní strany, a to sociálních demokratů a taktéž značné pravomoci prezidenta, který mohl demise odmítnout nebo případně jmenovat úřednickou vládu. Během tohoto, pro Československo rozhodujícího, únorového týdne začaly vznikat nové mocenské orgány - akční výbory Národní fronty, mimo to vznikaly lidové milice, ozbrojené složky podléhající přímo vedení KSČ. Dne 24. února proběhla jednodílná všeobecná stávková na podporu komunistické strany. Ministerský předseda Klement Gottwald odmítl se zbytkem vlády odstoupit, a tak ve vládě zůstali komunisté, sociální demokraté a 2 nestraniční ministři. Prezident republiky Edvard Beneš podlehl nátlaku a 25. února jmenoval novou vládu navrženou Klementem Gottwaldem. Komunistická strana se stala vůdčí a de facto jedinou politickou silou v Československu.⁴

³ P.Kosatík, K..Kaplan Gottwaldovi muži s. 30 an

⁴ P.Kosatík, K..Kaplan Gottwaldovi muži s. 38 an

1.2. Období 1948 – 1953

Období let 1948–1953 označované jako zakladatelské období komunistického režimu přineslo zásadní a rozsáhlé přeměny ve všech oblastech společnosti, tedy v oblasti politické, ekonomické, sociální i kulturní. Pro komunistickou vládu znamenal tento časový úsek dobu dosažení a upevnění mocenské stability.

Politické strany byly formálně sdružené v Národní frontě. Kromě KSČ byly povoleny Československá strana socialistická, Československá strana lidová, na Slovensku Strana slovenskej obrody a Strana slobody, všechny tyto strany uznávaly vedoucí postavení KSČ a velikost jejich členské základny byla limitována na několik desítek tisíc členů. Jejich funkcionáři se podíleli na udržování daného politického systému a posilovali jeho pseudolegitimitu. Přesto byly tyto strany trvale pečlivě sledovány Státní bezpečností a jakýkoliv náznak nezávislého politického sdružování v jejich rámci byl velmi tvrdě postihován. Nejmasovější organizací Národní fronty byly jednotné odbory - Revoluční odborové hnutí. Vzniklo v květnu 1945 a bylo od počátku silně ovlivňováno komunisty. Po únoru 1948 byly odbory usměrněny a restrukturalizovány tak, aby nehájily v první řadě zájmy pracujících ale sloužily především jako převodová páka vlivu KSČ do nejširších vrstev.

Během několika let byly likvidovány organizace ideově neslučitelné s komunistickou mocí, jednalo se tak o faktický zánik občanské společnosti. Během krátké doby po Únoru 1948 zbylo z původních asi 60 000 spolků a organizací pouze 683. Povolené organizace měly hlavní cíl: být nástrojem kontroly a usměrňování společnosti. Rozmanitá občanská společnost byla nahrazena systémem jednotných, centrálně ovládaných a kontrolovaných masových organizací. Spolky jako např. Sokol, Orel a Junák se staly díky svým demokratickým kořenům a projevům odporu proti komunistické moci i po únoru 1948 terčem likvidačního úsilí. V květnu 1950 bylo vedením Ministerstva vnitra na popud Bezpečnostní komise ÚV KSČ rozhodnuto o likvidaci organizací se zahraničními vazbami, byla např. ukončena činnost sdružení YMCA, YWCA, Rotary Clubu, Armády spásy.

Vývoj po převratu v únoru 1948 v první řadě od základu změnil vlastnické vztahy v Československu a to ve větší míře, než tomu bylo v řadě jiných zemí sovětského bloku. Převzetí moci v únoru 1948 umožnilo komunistům účinněji zasáhnout proti

soukromému podnikání. V letech 1949-1952 došlo k téměř úplné likvidaci živností: v roce 1947 existovalo 409 815 živností. Z 230 000 řemeslných živností bylo 34% samostatných vlastníků bez zaměstnanců a 66% se dvěma zaměstnanci. V roce 1953 existovalo už jen asi 80 000 živností a jejich počet dále klesal. Po válce získalo v rámci pozemkové reformy zemědělskou půdu více než 300 000 bezzemků. V letech 1948-1953 proběhla totální kolektivizace, bylo likvidováno na 250 000 samostatných zemědělců a nahradilo je 8 000 jednotných zemědělských družstev. Na jaře 1948 byly znárodněny podniky nad 50 zaměstnanců, stavební podniky, velkoobchod a zahraniční obchod. Ve skutečnosti však byly zestátnovány i menší podniky. Plánování ekonomiky se zdálo být po druhé světové válce užitečným nástrojem pro obnovu zničeného hospodářství v celé řadě zemí světa, pro komunisty bylo ovšem plánování zcela zásadním rysem nového pořádku. První pětiletý plán byl schválen zákonem č. 241/1948 Sb. a stanovil plán na léta 1949-1954. Ovšem již roku 1950 se projevil ze strany SSSR tlak na zvýšení nárůstu objemu těžkého a chemického průmyslu a dále požadavky na zvýšení zbrojní výroby. Následující léta 1953 až 1955 byla ekonomika řízena jen náhradními ročními plány.

V roce 1952 bylo rozhodnuto o provedení měnové reformy, jejímž cílem bylo mj. zrušení přidělového systému. Reforma byla připravována tajně a vyhlášena 1. června 1953. Vyvolala masovou nespokojenost, protože přepočtem staré měny na nový kurs bylo postiženo mnoho občanů. Režim odsoudil necitlivě nespokojenost obyvatel jako projev nepřátelství ke státnímu zřízení a moci komunistické strany a zasáhl mocensky proti otevřeným projevům nesouhlasu. V důsledku měnové reformy poklesla životní úroveň i reálná výše platů. Postiženy byly sociálně nejslabší vrstvy obyvatelstva. Rozpory mezi oficiálně hlášanou politikou a faktickými důsledky kroků vedení státu pro dělníky vedly k deziluzi mnohých, dosud vcelku loajálních obyvatel.

Ve shora popsaném období let 1948 – 1953 došlo k největšímu počtu politických procesů, s největším počtem obětí a nejtvrďšími tresty. Tato vlna politických procesů vyplývala z charakteru zakladatelského období režimu v jeho vnitrostátních i mezinárodních souvislostech. Tento režim se označoval za lidově demokratický a za počáteční fázi výstavby socialismu, diktaturu proletariátu. V této souvislosti je třeba zmínit skutečnost, že největší podíl na obětech postižených represemi a perzekucí ze strany státu a komunistické moci tvoří dělníci a drobní rolníci. Zakladatelské období

režimu končí jeho krizí v polovině 50. let jejímž významným projevem byla jednání a závěry XX. Sjezdu KSSS, které se dále přenesly i do ostatních států východního bloku. Jedním ze závěrů tohoto sjezdu byla nutnost vypořádat se s nezákonnostmi spojenými se vznikem a budováním komunistických režimů. Některé pokusy o rehabilitaci obětí proběhly v Československu již v 50. letech, další pak v polovině let šedesátých, avšak nebyla zde vůle vládnoucí strany důsledně se vypořádat s nezákonnostmi a rehabilitovat oběti v plné míře. Právně a společensky došlo k rehabilitaci obětí až po pádu komunistického režimu po roce 1989 přijetím zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci a zák. č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.

2. Politické procesy

2.1. Politické procesy – pojem

Politické procesy jsou význačnou komponentou totalitních režimů dvacátého století. V obecném vymezení lze za politický proces označit soudní řízení, kde rozhodnutí a výsledek neleží v rukou příslušných justičních orgánů, ale je předurčeno či vymáháno ze strany politické moci, přičemž rozhodovací pravomoc politických institucí je odvozena od mocensko-politického systému na principu monopolní moci. V tomto smyslu se rovněž hovoří o demonstračních procesech. Označení demonstrační proces se začalo používat v souvislosti s procesy v Sovětském svazu a státech východního bloku proti skutečným či domnělým odpůrcům komunistického režimu, kde soudy a jiné justiční instituce byly buď loutkami moci, nebo přímo jejími zástupci. Jak v případě Sovětského svazu, států východního bloku, tak i soudů v nacistickém Německu se jednalo o soudní řízení za podmínek diktatury. Politické procesy měly v každé diktatuře svou důležitou roli, funkci a poslání. Bez persekucí a represí, jejichž vrcholem byly politické procesy, by žádná diktatura nemohla existovat. Politické procesy byly jednou z forem realizace oficiální politiky a nástrojem, o který vládnoucí strana opírala svou moc.

Politické procesy v Československu v zakladatelském období komunistického režimu byly nástrojem k likvidaci veškerých skutečných i potenciálních politických odpůrců režimu a prostředkem k realizaci změn ve společnosti, jejich prostřednictvím se jejich výrobci podíleli na výstavbě režimu a jeho upevnění. Ve všech politických procesech, malých i velkých, se uplatňoval hlavní znak kabinetní justice. O rozsudcích se nerozhodovalo u soudu, ale v jiných orgánech, a to politických, jako byly bezpečnostní komise ÚV KSČ, bezpečnostní pětky, politický sekretariát. Justice se stala vykonavatelem těchto příkazů a rozhodnutí a poskytovala jim zdání legality. Tento protiústavní proces se chápal jako uplatňování vedoucí úlohy strany.⁵

Za politické procesy v Československu jsou označovány soudní případy provedené dle zákona č. 50/1923 Sb., zákona na ochranu republiky, zák. č. 231/1048 Sb., zákona na ochranu lidově demokratické republiky a hlavy první zák. č. 86/1950 Sb., trestního zákona. V širším smyslu jsou politickými procesy ta řízení, ve kterých primárně rozhodovaly politické a nikoliv justiční orgány, potažmo řízení ve kterých je rozhodnutí justičních orgánů pouhým formálním potvrzením již daného rozhodnutí. Mimo přímých zásahů do pravomoci a působnosti justičních orgánů lze nalézt nepřímý vliv ústředních orgánů státní moci na justici určováním politické linie, úkolů, personálním obsazením, vytvářením právních předpisů.⁶ Politické procesy byly postaveny na hrubém porušování lidských práv a svobod občanů stanovených v ústavě, porušování ústavních principů dělby moci ve státě, porušování zákonů a dalších právních předpisů, přesto tvořily právní rámec a dojem zákonnosti při perzekuci ze strany státní moci. Počet obětí politických procesů za celé období komunistického režimu nelze přesně vymezit, za spodní hranici lze považovat počet osob rehabilitovaných zákonem č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci. Podle tohoto zákona bylo rehabilitováno 257 864 osob, které režim postihl v období let 1948-1989. Tento počet nezahrnuje oběti odsouzené vojenskými soudy a oběti rehabilitované před rokem 1989, kterých bylo v součtu s oběťmi rehabilitovanými dle zákona o soudní rehabilitaci 264 429. Tento počet stále nezahrnuje úplný souhrn obětí komunistického režimu. Československá justice odsoudila dle zák. č. 50/1923 Sb. celkem 5187 osob, dle zák. č. 231/1948 Sb. celkem 26 079 osob, dle zák. 86/1950 Sb. 106 049 osob rehabilitovaných po roce 1990. Kromě politických procesů v užším smyslu, tj. řízení pro trestné činy proti republice, je třeba do počtu obětí

⁵ Zpráva tzv. Pillerovy komise

⁶ J.Pernes sborník Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ s. 107

zahrnout oběti politicky motivovaných procesů, které nebyly souzeny pro trestné činy proti republice nebo jinou protistátní činnost, ale jednalo se o procesy vedené před okresními soudy např. ve věcech hospodářských. K obětem politických procesů náleží i osoby, kterým byly uloženy politicky motivované tresty uložené národními výbory, zejména tresty nucených prací v táborech nucené práce.⁷ Pokud se k počtu přímo postižených obětí připočtou příslušníci rodin obětí, bylo přímo postiženo nebo dotčeno následky procesů přibližně milion osob.⁸

Každý významnější proces či skupina procesů měly svou koncepci, odvozenou od cílů a úkolů oficiální politiky, jak je popsáno podrobněji dále u jednotlivých typů a skupin procesů. Ač byly konkrétní procesy zaměřeny na určitou část společnosti či konkrétní osoby, dosah represe zasáhl nejen veškeré sociální vrstvy, ale i všechny oblasti společnosti. Politické procesy netvoří jednu homogenní skupinu, lze je rozlišit typově i časově do několika kategorií. Procesy lze rozlišit na ty procesy, jejichž účelem bylo nastolení a zabezpečení komunistické moci a ty procesy, jejichž účelem byla realizace oficiální politiky a budování komunistického režimu, zřízení, hospodářství, ekonomiky a kultury. K první skupině procesů patřily zejména první procesy, které měly potvrdit oprávněnost komunistického režimu, dále procesy s veškerými skutečnými či potenciálními odpůrci režimu, procesy s politickými odpůrci, procesy s příslušníky armády, církevní procesy, procesy s činovníky a příslušníky občanských spolků, monstrproces s M. Horákovou a dalšími spoluobžalovanými. Ke druhé skupině procesů patřily monstrprocesy se širokým zastoupením, např. ekonomické procesy jako nástroj kolektivizace, církevní procesy, další vojenské procesy jako nástroj obměny důstojnického sboru, procesy s tvůrci ekonomické politiky jako nástroj k nalezení tvůrců a viníků neúspěchů hospodářské politiky. Za samostatnou kategorii procesů lze označit procesy s představiteli komunistické moci, tedy osobami, které se aktivně podílely na budování komunistického režimu a zároveň se též podílely na nezákonnostech, masových represích a perzekucích nevinných občanů. Jednotlivé procesy lze kvalifikovat i z hlediska místní působnosti, zda se jednalo o procesy s místním, regionálním, celostátním nebo i mezinárodním dopadem. Se shora uvedeným rozlišením procesů úzce souvisí i časové hledisko, ve kterém byly jednotlivé procesy

⁷ K. Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 38, 39

⁸ J. Pernes sborník Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ s. 109

realizovány, a to jednak v souvislosti s právní úpravou procesů, kdy lze rozlišit procesy provedené od Února 1948 do přijetí zákona na ochranu lidově demokratické republiky a zákona o státním soudu, procesy provedené do přijetí nových trestněprávních kodexů v roce 1950 a procesy provedené po tomto období.

Důležitým prvkem procesů byla jejich „osvětová“, propagandistická a výchovná funkce. Prostřednictvím procesů a komunikačních nástrojů, zejména účastí veřejnosti při soudním přelíčení, natáčením filmových týdeníků, tiskem a rozhlasem, se měla veřejnost dozvědět o nepřátelích režimu a jejich činnosti proti lidově demokratickému zřízení. Zveřejňování procesů bylo pod důslednou kontrolu státní bezpečnosti a ministerstva spravedlnosti, a to včetně posunu „živého“ rozhlasového vysílání ze soudní síně pro případ, že by obžalovaní vypovídali jinak než dle připravených scénářů. Ke zveřejňování a komentování soudních procesů se vztahuje i jeden ze zápisů porady ministerstva spravedlnosti a zástupců rozhlasu a tisku, na které náměstek ministra spravedlnosti K. Klos uvedl: „Nejde o zavádění podobných stálých rubrik, jako byly staré soudničky, nýbrž o soustavné zpravodajství, které by politicky i mravně správně hodnotilo určité případy, jež by tyto publikace momentálně vyžadovaly. Impuls by dávalo ministerstvo.“⁹ Vybrané procesy byly sdělovány a vysvětlovány veřejnosti např. na podnikových, odborových a stranických schůzích, ve školách apod. Důsledkem této činnosti byly podpisové a petiční akce za co nejpřísnější potrestání obětí procesů. Společenské odsouzení zde nepředstavovalo primárně součást funkce a účelu¹⁰ trestu, ale prostředek manipulace se společností. Shora uvedený účel potvrzuje i instruktážní materiál Ministerstva spravedlnosti o veřejných soudních procesech a jejich organizaci z 29. srpna 1951: „Úkolem lidově demokratické justice je co nejvíce přispívat k boji o mír a zejména přesvědčovat a vychovávat masy. Jedním z prostředků ke splnění těchto úkolů prokuratur a soudů je, aby v dobře připravených a propagačně správně využitých veřejných procesech, které jsou zvláště účinným nástrojem přesvědčování a výchovy a zvyšování bdělosti a ostražitosti, odhalovaly, izolovaly a v osobách stíhaných pachatelů potlačovaly nepřátele našeho státu a jeho lidově demokratického zřízení.“¹¹

⁹ Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl II. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 220

¹⁰ K pojmu funkce a účel trestu – trestní právo hmotné I. Díl

¹¹ Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl II. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 224

O propagační a výchovné funkci procesů se zmiňuje i zpráva tzv. Pillerovy komise (komise ÚV KSČ pro dokončení stranické rehabilitace): „Zvláštní místo náleželo stranické výchově, která přímo i nepřímo připravovala myšlení členů strany na procesy a později je seznamovala s jejich průběhem. V novinách se denně objevovaly články plné nenávisti k obviněným ještě před jejich odsouzením a po odsouzení znovu a znovu byla připomínána jejich „škůdcovská činnost“. V průběhu velkých politických procesů kampaň zesílila, tlak na společenské vědomí se znásobil tak, že omezoval myšlení obyvatel, nepravdivými informacemi je dezorientoval, a zároveň podněcoval k mimořádné aktivitě ve směru hledání dosud skrytých „nepřátel“. Výsledkem tohoto působení byla masová psychóza podezírání a nedůvěry, volání po nejtěžších trestech, jež zachvátily velkou část společnosti. Tisíce rezolucí tohoto obsahu obdržely soudy i stranické a státní vedení zejména při procesech s M. Horákovou a spol., s církevními hodnostáři, a největší záplava jich přišla k procesu s „protistátním centrem“. Na druhé straně veřejnost nebyla informována o apelu význačných světových kapacit (A. Einstein, B. Russel, J. Bernal a jiní), které žádaly udělení milosti v případech Horákové, Kalandry apod.“¹²

Zvláštní místo v politických procesech zaujímaly tzv. monstrprocesy, tedy takový druh vykonstruovaných procesů, jejichž účelem byl široký dosah ve společnosti i v zahraničí. Tomu odpovídalo politické zaměření procesů, výběr obětí, příprava a průběh procesu, vykonstruovaná míra zločinů a tvrdost až krutost trestů. K nejznámějším československým monstrprocesům patří proces s tzv. vedením záškodnického spiknutí – JUDr. M. Horáková a další, proces s vedením tzv. protistátního spikleneckého centra – R. Slánský a další, procesy s církevními představiteli. Tyto procesy měly předem zpracovaný scénář i obsazení, role jednotlivých aktérů byly dopředu určeny, byla stanovena politická linie procesu i to, jak má být vedení procesu zaměřeno, jakých paragrafů má být použito, způsob publikace rozsudku a zveřejnění údajů o procesu. V monstrprocesech se maximálně angažovala Státní bezpečnost a její výrobní technologie těchto procesů, jejíž základní pravidla a prvky byly: obžaloba pro nejtěžší trestné činy, tj. vlastizrada, špionáž, rozvětvenost zločinné organizace, spojení s cizí mocí, vysoké tresty, propagandistické využití,

¹² Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl I. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 191

spolupráce justičních a bezpečnostních složek. Významnou roli ve výrobě monstrprocesů hráli od svého příchodu v roce 1949 sovětsí poradci Státní bezpečnosti, kteří technologii výroby procesů zaváděli dle sovětského vzoru. Tento mechanismus byl již částečně použit v rámci procesu proti M.Horákové a spol.

2.2. Vývoj a druhy politických procesů

2.2.1. První procesy

Po Únoru 1948 do přijetí zákona na ochranu lidově demokratické republiky se mimo řízení provedených dle prvorepublikového zákona na ochranu republiky uplatnily retribuční dekrety a vybrané odpůrce mohly postihovat i národní výbory. První postihy a represe občanů v době Února 1948 byla prováděna prostřednictvím tzv. „akčních výborů Národní fronty“ formou čistek ve veřejném životě, jak tuto činnost nazývali komunisté „očista veřejného života od nepřátel a reakce“. Tato represe se projevovala zejména majetkovými postihy, propuštěním z veřejných funkcí, zaměstnání a studia, ať již pro členství v nekomunistických stranách, demokratické postoje, aktivní či pasivní odpor proti událostem Února 1948, jako byla např. neúčast na generální stávce 24. února 1948. Činnost akčních výborů Národní fronty, a to i protiprávní, byla zpětně zlegalizována zákonem č. 213/1948 Sb., o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů, jak je ostatně uvedeno v odst. 1 § 1 citovaného zákona „Opatření akčních výborů nebo opatření učiněná na jejich návrh nebo na jejich místě, k nimž došlo v době od 20. února 1948 do dne počátku účinnosti tohoto zákona a která směřovala k ochraně nebo k zabezpečení lidově-demokratického zřízení nebo k očištění veřejného života, jsou po právu, a to i v těch případech, kde by jinak nebyla v souladu s příslušnými předpisy.“

Za prvními procesy stála snaha komunistů přesvědčit společnost o oprávněnosti převratu v únoru 1948, jako záchrany společnosti před hrozbou protistátního puče nekomunistických stran, což měly doložit i připravované procesy, zejména ze strany Státní bezpečnosti a ministerstva spravedlnosti vedeného po Únoru 1948 Alexejem Čepičkou. Jednalo se o procesy připravované již před únorem 1948 – „spiknutí na Slovensku“ s J. Kempným a M. Bugárem vedoucími představiteli Demokratické strany

na Slovensku, „mostecká špionážní aféra“ a „krčmaňská aféra“, přičemž v posledních dvou případech se jednalo o provokace ze strany komunisté strany proti předúnorovým koaličním partnerům v Národní frontě. Na mosteckou a krčmaňskou aféru bylo navázáno obvinění proti pracovníkům předúnorového Ministerstva spravedlnosti a justice, zejména ministra spravedlnosti P. Drtiny. K dalším úvodním procesům měl patřit i případ „Krajinovy zpravodajské kanceláře“, procesy s rušiteli květnových parlamentních voleb, funkcionáři Sokola a několika provokujícími účastníky pohřbu prezidenta Beneše.

Dále k tomuto období patří procesy s důstojníky armády z května 1948 obviněnými z činnosti proti mocenským záměrům komunistů v únoru 1948. Procesy s Krajinovou kanceláří a důstojníky armády však svou roli nesplnily dle očekávání komunistických představitelů, řada obviněných byla obvinění zproštěna nebo byly oproti pozdějšímu období uloženy nízké tresty.

Účinnost represe se projevila při potírání výrobců a šířitelů protirežimních tiskovin a letáků, které se ve znané míře rozšířily brzy po únorovém převratu. Nejvíce procesů proběhlo v období září a října 1948, přičemž počet odsouzených byl přibližně 1500, ještě v roce 1950 byly k trestu smrti odsouzeni tři obžalovaní ze skupiny 27 osob, které stanuly před soudem pro tuto činnost.

Prvním procesem proti emigraci a politické opozici před státním soudem byl případ vraždy komunistického funkcionáře A.Schramma. Soud přijal verzi vypracovanou Státní bezpečností, dle které vraždu na pokyn a s podporou emigrantských skupin spáchal národně-socialistický funkcionář Milan Choc. Státní bezpečnost měla k dispozici i jiné verze smrti A. Schramma a pozdější šetření prokázalo, že Milan Choc Schrammovu vraždu neprovedl. Milan Choc byl společně s dalšími dvěmi obžalovanými odsouzen k trestu smrti a popraven na základě vynucených doznání.

2.2.2. Procesy s příslušníky armády

Situace v armádě se změnila ihned po únorovém převratu, v rámci represí a čistek v armádě bylo z armády vyřazeno do roku 1951 více než 4800 důstojníků a generálů. Soudní procesy s příslušníky armády spadaly do pravomoci vojenské justice, v rámci které byly ukládány přísnější tresty proti civilní justici, soudní řízení bylo zpravidla

neveřejné. Rovněž průběh vyšetřování byl veden brutálnějším způsobem. Nejobvyklejšími trestnými činy, pro které bylo řízení vedeno, byly trestné činy velezrady a vyzvědačství a podvracení republiky, zejména pro zradu za války, spolupráce s okupační mocí, spolupráce s gestapem, spolupráce se zahraničními zpravodajskými službami. Za činnosti Státního soudu bylo odsouzeno k trestu odnětí svobody 1169 příslušníků armády, 31 důstojníků a generálů bylo odsouzeno k trestu smrti.

Nejčastějšími oběťmi procesů byli ti příslušníci armády, kteří za druhé světové války válčili na západní frontě, legionáři z první světové války a ti, kteří otevřeně prezentovali své demokratické postoje. Komunistický režim však neváhal i s perzekucí příslušníků armády bojujících na východní frontě, z nejznámějších lze jmenovat gen. K. Klapálka, gen. F. Fajtla, gen. J. Buršíka¹³ - držitele nejvyššího sovětského vyznamenání Hrdina SSSR, které obdržel v rámci operace osvobození Kyjeva.

Důvod proč perzekuce postihly armádu a její důstojnický sbor je zřejmý, armáda byla hlavní ozbrojenou složkou země a proto byla nezbytná naprostá oddanost armády novému režimu, mimo všeobecného hledání třídního nepřítele a podání důkazů o „imperialistických snahách“ o zničení lidově demokratického zřízení bylo nezbytné zabezpečit loajalitu armády a vyloučit jakoukoliv hrozbu ze strany armády směřující k ohrožení komunistické moci.

Počet obětí perzekuce příslušníků armády, obyčejných vojáků, důstojníků a generálů přesáhl 1500 osob, z nichž bylo 31 popraveno. Počet právem odsouzených je minimální a téměř bez výjimky se jedná o osoby, které se rekrutují z obranného zpravodajství a které se účastnily výroby politických procesů (B. Reicin a spol.). Přes malý počet obětí perzekuce vzhledem k celkovému počtu obětí komunistického režimu měla a má perzekuce příslušníků armády zásadní celospolečenský význam, neboť byli zneuctěni a poškozeni ti, kteří nasadili vlastní život za vznik republiky za první světové války a udržení české státnosti v rámci boje proti hitlerovskému Německu za druhé světové války a které lze označit za skutečné hrdiny.

K nejznámějším procesům s vedoucími představiteli armády patří jeden z prvních vojenských politických procesů, proces s gen. H. Píkou, zástupcem náčelníka generálního štábu, účastníkem zahraničního odboje. Generál Píka byl za války

¹³ Gen. Fajtl a gen. Buršík byli povýšeni do hodnosti generálmajor v.v. po roce 1989

velitelem československé mise v SSSR. Důvodem perzekuce gen. Píky byl zejména jeho postoj k režimu, s jehož principy a reálným fungováním se seznámil za války v SSSR, spory s vedením moskevského komunistického exilu a jeho pozice a autorita v československé armádě. Gen. Píka byl zatčen již v květnu 1948, popraven byl 21.6.1949.

Další významnou osobností československé armády, která se stala obětí perzekuce byl gen. K. Kutlvašr, velitel Pražského povstání. Hlavní líčení s uměle vytvořenou Kutlvašrovou skupinou proběhlo před Státním soudem v Praze ve dnech 12.–16. května 1949. Dne 16. května 1949 vynesl soud tento rozsudek: gen. Kutlvašr byl uznán vinným zločinem velezrady (podle § 1 odst. 2 zákona č. 231/1948 Sb.) a odsouzen k trestu odnětí svobody na doživotí. Spolu s ním bylo odsouzeno dalších 12 lidí, z toho 3 k trestu smrti.¹⁴

K nejrozsáhlejším vojenským procesům patřil proces provedený na základě „Akce Žatec“, v rámci které bylo zatčeno 150 důstojníků, kteří údajně měli chystat vojenský převrat s použitím vojenských jednotek mj. i z Žatce. Dle obvinění měli tito příslušníci armády v plánu obsadit Prahu a ustanovit novou vládu. V důsledku krutého zacházení v průběhu vyšetřování doznali zatčení důstojníci přípravu shora uvedené akce. Vzhledem ke slabé konstrukci procesu byli zatčení důstojníci souzeni po menších skupinách, neboť bylo zřejmé, že takto vykonstruovaný proces by mohl vzbudit u veřejnosti a zejména v armádě pochybnosti, zda k takovému jednání vůbec mohlo dojít.

V rámci hledání vnitřního nepřítele v řadách komunistické strany nakonec došlo i na osoby, které se podílely na perzekuci příslušníků armády. Nejvýznamnější osobou byl náměstek ministra obrany a náčelník obranného zpravodajství B. Reicin. Mimo Reicina byla začtena a právem odsouzena řada vysokých důstojníků obranného zpravodajství pro zneužívání moci, nezákonné brutální vyšetřovací metody a provokace.¹⁵

2.2.3. Procesy s politickými oponenty

Kromě KSC byla povolena v rámci Národní fronty po Únoru 1948 Československá strana socialistická, Československá strana lidová a na Slovensku Strana slovenskej

¹⁴ Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl III.. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 16

¹⁵ K. Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu

obrody a Strana slobody. Funkcionáři nekomunistických stran byli rovněž jednou z cílených skupin komunistické perzekuce.

Sociální demokracii postihly dvě vlny procesů v letech 1949- 1950 a 1954-1955. Řada někdejších sociálně demokratických funkcionářů i řadových straníků byla po Únoru 1948 postupně postihována perzekucí. Vedoucí představitelé – Vojtěch Dundr a profesor Zdeněk Peška – byli odsouzeni v procesu s M.Horákovou v červnu 1950 k vysokým trestům odnětí svobody, dalších třináct členů ústředního výkonného výboru ilegální strany stanulo před soudem ve zvláštním procesu v srpnu 1950 a rovněž bylo odsouzeno k tvrdým trestům. Téhož roku byl zatčen pětasedmdesátiletý Emanuel Voska, někdejší vůdce českých sociálních demokratů v USA a přední účastník československého zahraničního odboje za první světové války, a odsouzen k deseti letům vězení. V prosinci 1953 byl z exilu unesen bývalý předseda ČSSD Bohumil Laušman a v roce 1957 odsouzen k sedmnácti letům vězení (v květnu 1963 zemřel za záhadných okolností v ruzyňské cele těsně před svým avizovaným propuštěním). Perzekuce sociálních demokratů vyvrcholila v letech 1954-55 sérií soudních procesů s předúnorovými funkcionáři strany z Prahy, Brna a dalších regionů, jež odrážely dobovou kampaň proti „sociáldemokratismu“, vyvolanou v důsledku lidových nepokojů po měnové reformě v červnu 1953. V rámci těchto procesů bylo k vysokým trestům odsouzeno několik set sociálních demokratů, mezi nimi předválečný poslanec Antonín Remeš, poválečný předseda pražské stranické organizace Vladimír Görner a prokurátor Národního soudu z let 1945-47 dr. František Tržický.

Lidová strana se po Únoru 1948 stala součástí Národní fronty, přesto v jejích řadách vznikaly plány na organizovaný odpor proti novému režimu. Již v prosinci 1948 proti veškerým plánům funkcionářů lidové strany (poslanec A.Janáček) a tělovýchovné organizace Orel (B.Koubal, J.Malásek, J.Pišťelák), myšlenkově spojené s lidovou stranou, zasáhla Státní bezpečnost. V rámci procesů s představiteli ČSL a Orla bylo odsouzeno přes 150 osob k vysokým trestům odnětí svobody.

Největší politický proces s funkcionáři nekomunistických stran a největší monstrproces v Československu vůbec skončil v roce 1950. Komunisté se v rámci tohoto procesu označovaného jako proces proti „záškodnickému spiknutí proti republice“ vypořádali s představiteli několika bývalých politických stran. V rámci tohoto a navazujících procesů stanulo před soudem nejvíce obžalovaných a bylo

uloženo nejvíce vysokých trestů. Tento proces byl rovněž prvním, na kterém se podíleli sovětští poradci Státní bezpečnosti Makarov a Lichačev. Ústřední postavou tohoto procesu byla JUDr. M.Horáková, v období let 1945 – 1948 členka ústředního výboru Čs. strany národně socialistické, poslankyně národního shromáždění, předsedkyně Rady čs. žen a místopředsedkyně Svazu osvobozených politických vězňů. Tento proces je dále popsán v části věnované konkrétním procesům.

Značnou pozornost věnoval komunistický režim i předúnorovým členům vlády a poslancům Národního shromáždění. Většina z nich včas emigrovala, stejně tak i mnoho poslanců předúnorového Národního shromáždění. O osudu B. Laušmana je uvedeno výše, bývalý ministr spravedlnosti JUDr. P. Drtina se před svým očekávaným zatčením pokusil o sebevraždu, po šesti letech vyšetřování a řízení, kdy se nepodařilo proti Drtinovi zkonstruovat monstrproces, byl Prokop Drtina odsouzen k tretu odnětí svobody v délce 15 let. Dalšími významnými představiteli předúnorové politické scény odsouzenými v politických procesech byli místopředseda vlády J.Ursíny (trest odnětí svobody 7 let), státní tajemník J. Lichner, J. Šrámek a F. Hála byli internováni po neúspěšném pokusu o emigraci. Zajímavostí je, že mezi oběťmi politických procesů mohl být i gen. Ludvík Svoboda, velitel čs. armádního sboru v SSSR, předúnorový ministr obrany a pozdější prezident ČSSR, který byl po určitou dobu ve vazbě v souvislosti s procesem R. Slánského a protistátního spikleneckého centra.

2.2.4. Církevní procesy

Komunistická strana Československa jako součást světového komunismu měla vždy v úmyslu zlikvidovat náboženství jako „opia lidstva“, i když její představitelé ve veřejných prohlášeních lživě předstírali úsilí o náboženskou svobodu. Cílem komunistické strany bylo úplné podřízení církve (nejen katolické) státu, izolace od zahraničních center církve, zejména římskokatolické církve od Vatikánu, oslabení vlivu náboženství ve společnosti, omezení činnosti církví a jejich státní kontrola. Představitelé komunistického režimu neuznávali společenské poslání církve, jejich duchovních a charitativní úlohu, chápali církve v politické rovině jako konkurenci mocenskému monopolu komunistické strany. Do vztahu státu a církve se zásadním způsobem projevovaly vyostřené mezinárodní vztahy. O postavení církve vypovídá

skutečnost, že ke katolickému náboženství se v roce 1950 hlásilo stále ještě 76,42 % obyvatel Československé republiky.

V Československu schválilo širší předsednictvo ÚV KSČ 25. dubna 1949 program na postupnou likvidaci především katolické církve, a to zamezením vlivu biskupského sboru na její řízení, zřízením národní církve a prorežimní organizace laiků. Procesu ovládnutí církví napomáhaly legislativní nástroje, zejména zákon 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a zřízení Státního úřadu pro věci církevní zákonem 217/1949 Sb. Římskokatolická církev na probíhající útlak a omezování práv odpověděla 15. června 1949 pastýřským listem, 20. června 1949 exkomunikací členů komunistické Katolické akce a 1. července 1949 exkomunikací členů KSČ.

Trestní postihy duchovních i věřících začaly na podzim roku 1948 a pokračovaly až do podzimu 1949, kdy byly již připravovány církevní monstrprocesy a další hromadné akce jako likvidace klášterů (akce K) s internací kolem 2000 řeholníků či likvidace řeckokatolické církve na východním Slovensku (akce P), ke kterým došlo v roce 1950. Duchovní byli nejčastěji souzeni za poslušnost vůči svým nadřízeným, nedodržování úředních nařízení a odpor proti nim. Věřící byli postihováni nejčastěji za konflikty se státními orgány a slovní útoky proti režimu.

Před monstrprocesy a hromadnými akce uvedenými výše se Státní bezpečnost pokusila zorganizovat proces proti knězi J. Toufarovi a církvi jako celku, na základě provokace označované jako „čichošťský zázrak“. V prosinci 1949 se stal údajný čichošťský zázrak, pohnul se kříž na oltáři kostelíka v obci Čichošť ve Východních Čechách, což mělo být považováno za nástroj manipulace církve s veřejností. Státní bezpečnost v lednu 1950 proto zatkla tamního faráře Josefa Toufara a podrobila jej brutálním výslechům, aby z něj dostala doznání k zinscenování zázraku na pobyt zástupce Vatikánu. Během výslechů, kdy se měl "přiznat" k inscenování pohybu křížku, byl J. Toufar mučen a na následky zranění utrpěných v průběhu vyšetřování 25. února 1950 zemřel. Státní moc využila události k obvinění Vatikánu z nastrojení údajného zázraku, vyhostila ze země vatikánského diplomatického zástupce a na více než deset let ukončila s Vatikánem jakékoliv styky.

Následoval proces s představiteli mužských církevních řádů (A. Machalka, V. Tajovský, F. Šilhan, S. Brait, H. Mastilák, A. Kajpr, F. Mikulášek, J. Blešík, J. Urban, S. Barták). Státní soud odsoudil 4. dubna 1950 deset obžalovaných za údajné rozvracení

republiky, za trestné činy velezrady, přípravy protistátního spiknutí a špionáže k trestům v rozsahu 2 roky až doživotí. V návaznosti na tento proces byla realizována „akce K“, kdy během dvou nocí v dubnu 1950 byly nečekaně obsazeny mužské kláštery příslušníky Sboru národní bezpečnosti a Lidovými milicemi. Asi 2000 řeholníků bylo svezeno do internačních klášterů a majetek řádů byl zabaven. Internační kláštery mniši opouštěli do roku 1955 postupně, byli zpravidla posíláni do táborů nucené práce nebo k vykonání vojenské služby do pomocných technických praporů a nemohli se vrátit do duchovní služby. Ženské kláštery byly podobně vyklizeny v období od srpna do října 1950. Bylo tak likvidováno 720 klášterů a internováno přes 10 000 řeholnic.

Další hromadnou akcí proti církvím byla „akce P“, kterou byla nazvána zejména na Slovensku likvidace řeckokatolické církve a její včlenění do pravoslavné církve. Uskutečnila se rovněž na jaře 1950.¹⁶

Po zásahu proti církevním řádům následoval na pokyn církevní komise ÚV KSČ zásah proti biskupům. Z rozhodnutí komunistického vedení se měly konat dva procesy, jeden v Čechách a druhý na Slovensku, přičemž přípravě těchto procesů byla věnována mimořádná pozornost, zejména z důvodu, aby se neopakovaly chyby a nedostatky ze soudního řízení proti představitelům církevních řádů, ve kterých obžalovaní měnili a odvolávali vynucená doznání. Dalším důvodem byl záměr dosáhnout značného ohlasu a dopadu těchto procesů doma i v zahraničí, a to tak, že základem těchto procesů dle rozhodnutí komise pro přípravu církevních procesů měla být zjištěná fakta jako podklady pro obvinění pro trestné činy velezrady a špionáže, duchovní měli být vykresleni jako agenti imperialismu, Vatikánu, nepřátelé republiky a ochránci kapitalismu.¹⁷ Český proces se konal od listopadu 1949 do prosince 1950 proti biskupům S. Zelovi, A.J.Opaskovi, O. Švecovi, S. Jarolímkovi, A. Mandlovi, V Mrtvému, J. Kulačovi, J. Boukalovi, J. Čihákovi, slovenský v lednu 1951 proti biskupům J. Vojtašákovi, P. Gojdičovi a M. Buzalkovi. Tresty se pohybovaly v rozmezí deset let až doživotí. V rámci těchto procesů byla rovněž jako v procesu s M. Horákovou a záškodnickým centrem vedena politická propagandistická kampaň proti

¹⁶ J.Pernes sborník Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ s. 147 an

¹⁷ K.Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 78, 79

obžalovaným, jejímž důsledkem byla celá řada souhlasných rezolucí veřejnosti s požadavky tvrdých trestů.

Církev a její představitelé byla pronásledována v celém východním bloku. Nejznámější však byl proces s maďarským primasem Jozsefem kardinálem Mindszentym, který se odehrál od prosince 1948 do února 1949. Jeho proces a odsouzení na doživotí se setkalo s mezinárodním ohlasem. Zároveň se stal předmětem propagandistické kampaně v ostatních zemích sovětského bloku.

2.2.5. Procesy s „vnějšími nepřáteli“

Vztahy mezi Východem a Západem se od roku 1948 rychle zhoršovaly, v důsledku těchto skutečností KSČ vypracovávala koncepci postupů a procesů, které měly zdůvodnit nutnost a oprávněnost boje s „imperialistickým nepřítelem“. Jedním z projevů této činnosti bylo omezování diplomatických styků se zeměmi západní Evropy a se Spojenými státy americkými.

V návaznosti na roztržku titovské Jugoslávie a Sovětského svazu věnovaly bezpečnostní složky zvýšenou pozornost jugoslávským občanům v Československu a občanům Československa, u kterých byla jakákoliv spojitost s Jugoslávií. Jedním z konkrétních procesů s protijugoslávským zaměřením byl proces s jugoslávským vicekonzulem v Bratislavě, Š. Kefírem, v jehož rámci bylo celkem odsouzeno Státním soudem 11 osob.

Církevní procesy popsané v předchozí kapitole byly záminkou pro vyhoštění zástupce Vatikánu a zmrazení diplomatických styků s Vatikánem. Státní bezpečnost věnovala značnou pozornost snaze získat agenty a spolupracovníky v zastupitelských úřadech, kulturních a hospodářských institucích západních států v Československu. Mimo této činnosti se Státní bezpečnosti podařilo zkonstruovat procesy např. proti francouzským, britským a americkým diplomatům a osobám s nimi spolupracujícími.

2.2.6. Procesy s komunistickými funkcionáři

Politické procesy rovněž zasáhly i jejich tvůrce a osnovatele. V období let 1948–1952 byly procesy a represe zaměřeny proti vnějším nepřítelům a oponentům režimu. Proces Slánský a spol. ke konci roku 1952 byl prvním monstrprocesem proti vnitřním nepřítelům komunistické strany, tím však nelze říci, že před procesem se Slánským a protistátním centrem nedocházelo ke stíhání komunistických funkcionářů. Tyto procesy měly oproti jiným druhům procesů zvláštní postavení, jednak tím, že se jednalo o malou skupinu osob, neboť se týkaly pouze 278 komunistických funkcionářů¹⁸ a jednak tím, že základním prvkem procesů byly zahraničněpolitické podněty ze strany Sovětského svazu a významná účast sovětských poradců. Dalším zajímavým prvkem těchto procesů je skutečnost, že na lavici obžalovaných stanuly osoby, které se podílely na nastolení a budování režimu a samy se osobně aktivně podílely na vytváření politických procesů, represí a perzekuci.

Cílem procesů bylo vyhledání vnitřních nepřátel v komunistické straně, nepřímým cílem upevnění jednoty států sovětského bloku po událostech roku 1948 kdy došlo k roztržce Sovětského svazu a Titovské Jugoslávie, komunistické strany ve státech východního bloku měly být odrazeny od následování jugoslávského vzoru. Titova vzpoura proti diktátu Sovětského svazu poskytla ideologickou platformu pro odsouzení „revizionismu“ v komunistickém hnutí a k silnému rozmachu propagandy cestou „upevňování jednoty v čele se Stalinem a Sovětským svazem“¹⁹ Jedním z projevů této činnosti bylo odhalení vnitřních „zrádců a agentů“ mezi vysokými stranickými funkcionáři ve východoevropských zemích, v roce 1949 proběhly procesy s L. Rajkem v Maďarsku, T. Kostovem v Bulharsku, K. Dodžem v Albánii a s jejich spoluviníky – obvinění byli pro údajnou špionážní činnost ve prospěch Jugoslávie a západních zpravodajských služeb. Není bez zajímavosti, že Státní prokuratura požadovala po ministerstvu spravedlnosti vyslání pozorovatelů na proces s L. Rajkem v Maďarsku.²⁰

¹⁸ K, Kaplan, Zpráva o zavraždění generálního tajemníka, s. 88

¹⁹ J.Pernes sborník Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ s. 87 an

²⁰ Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl II. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 219

K prvním procesů s komunistickými funkcionáři patřily procesy s A. Kolmanem v roce 1948, A. Tannenbaumem a J. Stavinohou v roce 1949. A. Kolman jako stranický ideolog v září 1948 vystoupil s kritikou praktické politiky strany, kterou určoval Gottwald a zajišťoval Slánský. Na základě sovětského podnětu byl Kolman vězněn v Sovětském svazu. Žádný z těchto procesů nesplňoval předpoklady, aby na jeho základě mohl být vykonstruován monstrproces podle představ a přání sovětských poradců a dle vzoru procesu s L. Rajkem v Maďarsku²¹.

Dalším případem bylo zatčení V. Clementise, ministrem zahraničních věcí, později odsouzeného v rámci procesu s R. Slánským. Byl jedním ze zatčených, společně s V. Novým, šéfredaktorem Rudého práva, E. Löblem, náměstkem ministerstva zahraničního obchodu a V. Novým, člem vedení KSČ, v souvislosti s obviněním N. Fielda, amerického novináře a agenta spolupracujícího se sovětskou zpravodajskou službou, ze špionáže pro západní zpravodajské služby. V. Clementis byl odvolán ze všech svých funkcí a stíhán, a t i pro svou dřívější kritiku sovětsko-německého paktu z roku 1939. Pokus o napodobení maďarského postupu se však v tomto případě Státní bezpečnosti a sovětským poradcům realizovat nepodařilo, jak uvedl K. Šváb, vedoucí odboru StB pro odhalování nepřátel v KSČ, že „s pomocí těchto osob se nepodaří učinit zvlášť velké pokroky v odhalování vážnějších škůdců.“²²

Za dalším vývojem směřujícím k vytvoření zamýšleného monstrprocesu stálo zatčení krajského tajemníka KSČ Otto Šlinga. Po provedení tvrdých výslechů a informací získaných sledováním dalších osob následovalo hromadné zatýkání. V lednu 1950 bylo ve vězení více než 50 vedoucích komunistických funkcionářů²³, mezi nimi např. B. Reicin, V. Clementis, G. Husák, L. Novomeský, K. Šváb., O. Závodský, M. Švermová. Na základě vyšetřování schválil ÚV KSČ zprávu o dvou nepřátelských skupinách a stanovil koncepci chystaných procesů. Česká nepřátelská skupina (Šling, Švermová) měla usilovat o odstranění R. Slánského a K. Gottwalda, měla docílit změny

²¹ Rajkův proces – plně vykonstruovaný politický proces se skupinou maďarských komunistických politiků a dalších činitelů, v jejímž čele stál významný exponent Maďarské strany pracujících László Rajk. Skupina obviněná z titoismu, trockismu a protistátní špionáže byla souzena v září 1949 v procesu vedeném v duchu moskevských procesů 30. let (Sověti stáli v pozadí přípravy procesu). Rajk byl 15. 10. 1949 popraven. Procesem vyvrcholil táhnoucí se spor mezi národními a tzv. moskevskými komunisty a byla jím dokončena sovětizace Maďarska. Současně byl proces významným článkem sovětské kampaně v boji proti titoismu.

²² K. Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 127

²³ P. Kosatík, K. Kaplan, Gottwaldovi muži, s. 96, 97

režimu a odtržení ČSR od sovětského bloku. Slovenská skupina vedená V. Clementisem měla usilovat o rozbití republiky odtržením Slovenska.²⁴ Tyto skutečnosti vedly k vytvoření procesu s R. Slánským, jak je uvedeno dále.

2.2.7. Hospodářské procesy

V soudních případech do poloviny padesátých let zaujímaly největší podíl trestné činy hospodářské povahy dle zákona o soudní rehabilitaci bylo v letech 1950 -1955 odsouzeno téměř 51 000 osob za trestné činy hospodářské povahy, nelze však přesně určit kolik z nich bylo politicky motivovaných. Odsouzenými byli lidé z rozdílných společenských vrstev, komunističtí funkcionáři – ekonomové, funkcionáři hospodářských institucí odpovědní za neplnění oficiálních plánů, odpůrci hospodářské politiky ze středních vrstev, rolní i dělníci. Základní příčinou těchto procesů byla ekonomická politika režimu, výstava tzv. socialistického ekonomického řádu.²⁵

Jednou z podskupin hospodářských procesů byly procesy s tvůrci hospodářské politiky, kteří byli obviněni z úmyslného maření hospodářských plánů, sabotáže přestavby průmyslu a jeho orientace na těžký průmysl, nevyužívání domácích zdrojů surovin a nakupování surovin na západě. V rámci procesu s R. Slánským byli odsouzeni R. Margolius, E. Löbl, L. Frejka. Přes snahu Státní bezpečnosti a komunistických představitelů se nepodařilo zkonstruovat hospodářský monstrproces, většina procesů měla regionální dosah. K největším z těchto hospodářských procesů patří proces s J. Goldmanem a spol. v roce 1954.

Mezi hospodářskými procesy tvořily největší část ty, které se týkaly zemědělství. Obžaloba většinou neosahovala přímý nepřátelský politický úmysl obžalovaného, jednalo se o mocenský nástroj, jak přesvědčit rolníky ke vstupu do jednotných zemědělských družstev, nepřímý politický úmysl zde byl tedy sledován. Oběťmi těchto procesů byli především odpůrci a kritici kolektivizace. Nejsnadnějším a nejobvyklejším cílem zemědělských procesů byli „vesničtí boháči – kulaci“, které komunistické vedení prohlásilo za hlavní nebezpečí kolektivizace a nepřitele jednotných zemědělských

²⁴ K. Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 128

²⁵ K. Kaplan, Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 136 an

družstev. Za vesnického boháče byl považován dle komunistických instrukcí každý majitel zemědělské usedlosti s rozlohou větší než 20 ha, později 15 ha. Od roku 1952 výměra půdy už nehrála roli, za „kulaka „ mohl být prohlášen kdokoliv. Největší vlna procesů s vesnickými boháči proběhla v letech 1950-1952, jako důvod stíhání byly používány obvinění pro nejrůznější trestné činy hospodářské povahy.

Mezi zemědělskými procesy bylo i několik procesů s celostátním dosahem, jednalo se o případy Koubalova Lhota, Kluky, Louny, hranice a Janovice. V Koubalově Lhotě došlo v únoru roku 1951 zde došlo k brutální vraždě předsedy MNV Vladimíra Mandíka. Vyšetřovatelé obvinili z vraždy tři místní rolníky Václava Junka, Aloise Lacinu a Karla Mášu. Státní soud je v březnu téhož roku odsoudil k smrti. Vinil je z vraždy člena KSČ, jejímiž členy byli také. Prohlásil je za vlastizrádce, protože zavražděný byl nejen komunistou, ale i předsedou MNV. Označil je za vesnické kulaky, jež svou činností vykořisťovali drobné rolníky, za nepřátele socializace vesnice. Je těžké pochopit, jak mohl být takto závažný čin vyšetřen za tak krátkou dobu.

Zřejmě nejznámější proces s „kulaky“ je případ „Babice“²⁶, který se odehrál roku 1951. Komunisté tento případ stavěli na úroveň procesu s M. Horákovou. Základem tohoto procesu byla vražda tří místních komunistických funkcionářů, komunisté tento zločin využili pro likvidaci potenciálních nepřátel režimu a exemplárně je potrestali, v tomto případě se jednalo o soukromě hospodařící zemědělce a představitele církve.

3. Mocenský aparát

Mechanismus na výrobu politických procesů tvořily tři hlavní články: politické orgány, složky bezpečnosti a justice. Mezi nimi existovaly vztahy spolupráce i podřízenosti. Postavení politických orgánů ve zmíněném mechanismu bylo zvláštní tím, že vyjadřovaly, byť v obecné rovině, ideově-politický záměr pro ostatní články mechanismu a uplatňovaly současně svou vedoucí a mocenskou pozici vůči nim, jejich vztah ovšem nebyl jednosměrný, v němž by ostatní články hrály pouze úlohu pasivních vykonavatelů. Zvláště složky bezpečnosti vyvíjely aktivní činnost, rozvíjely podněty,

²⁶ K. Kaplan, Komunistický režim a politické procesy v Československu, s. 154

přinášely falešné podklady pro rozhodování politických orgánů a využívaly je tak pro svoje záměry.

3.1. Vedení komunistické strany

Základní článek v mechanismu výroby politických procesů tvořily instituce komunistické strany, její vedoucí orgány, aparát a jimi ustanovené komise. Působily především v počáteční a závěrečné fázi výroby procesů. Rozhodovaly o konání procesů, o politické koncepci žalob a rozsudků, o výši trestů.

Nejvyšší komunistické vedení určovalo oficiální politiku a způsob její realizace, v jeho rámci byla klíčová mocenská skupina tvořená členy úzkého vedení komunistické strany. Ta byla v letech 1948-1954 tvořena členy politického a organizačního sekretariátu KSČ. V komunistickém vedení byli v daném období K. Gottwald, R. Slánský, A. Zápotocký, V. Široký, K. Bacílek, J. David., J. Dolanský, A. Novotný, V. Kopecký, R. Barák, A. Čepička, M. Švermová, L. Jankovcová, O. Šimůnek, J. Hendrych, G. Bareš, J. Frank, Z. Fierlinger. O klíčových záležitostech týkajících se politických procesů rozhodoval na základě informací politického sekretariátu ÚV KSČ nebo ministra národní bezpečnosti K. Gottwald sám nebo se svými nejbližšími spolupracovníky, ke kterým patřili R. Slánský, A. Zápotocký, V. Široký, J. Dolanský.

3.2. Bezpečnostní komise KSČ

V letech 1940 – 1951 se téměř ve všech politických procesech angažovaly bezpečnostní komise komunistické strany, a to na úrovni ústřední, krajské i okresní.

Ústřední bezpečnostní komise ÚV KSČ byla tvořena ministrem spravedlnosti, ministrem národní bezpečnosti, velitelem StB, náměstkem ministra obrany, vedoucím bezpečnostního odboru ÚV KSČ. Ústřední komise podléhala generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ.

Krajské bezpečnostní komise byly též označovány jako bezpečnostní pětky. Zřízeny byly na základě usnesení bezpečnostní komise ÚV KSČ z 2. února 1949. Členy bezpečnostní pětky byli krajský tajemník KSČ, krajský bezpečnostní tajemník,

bezpečnostní referent krajského národního výboru, krajský velitel Státní bezpečnosti, krajský velitel Sboru národní bezpečnosti

Prvotními úkoly pětěk byla kontrola práce bezpečnostních orgánů, pomoc činnosti bezpečnostních orgánů, řešení personálních otázek v bezpečnostních orgánech. Nové směrnice pro práci krajských bezpečnostních pětěk, schválené bezpečnostní komisí ÚV KSČ 11. května 1950 ukládaly další úkoly, a to zajistit nejširší spolupráci strany, Bezpečnosti, orgánů lidové správy a prokuratury, projednávat zprávy prokuratury o zásadních otázkách justice, projednávat politickou a bezpečnostní přípravu významných politických procesů. Bezpečnostní pětky vykazovaly různý stupeň aktivity a iniciativy. Nejvíce pozornosti však věnovaly politickým procesům.²⁷ Bezpečnostní pětky se podílely na přípravě procesů tak, že určovaly místo a dobu konání procesu, zajišťovaly organizovanou účast diváků, zajišťovaly propagační využití soudního přelíčení, rozhodovaly o výši trestů, hodnotily výsledek procesů.

Okresní bezpečnostní komise byly též označovány jako bezpečnostní trojky. Členy bezpečnostní trojky byli okresní tajemník KSČ, předseda okresního národního výboru a okresní velitel Sboru národní bezpečnosti.

Činnost trojek byla obdobná jako u bezpečnostních pětěk, pouze v okresním rozsahu, do jejich působnosti spadala zejména kontrola práce bezpečnostních orgánů, pomoc činnosti bezpečnostních orgánů, řešení personálních otázek v bezpečnostních orgánech, zajištění nejširší spolupráce strany, Bezpečnosti, orgánů lidové správy a prokuratury, projednávaly politickou a bezpečnostní přípravu významných politických procesů. Rozhodovaly o místních politických procesech, které nepříslušely Státní prokuratuře a soudu. K procesům příslušným u Státního soudu se pouze vyslovovaly, podávaly krajské bezpečnostní pětky zprávy o chování a minulosti obžalovaných o jejich sociálním původu a jejich politické nebezpečnosti a vlivu na jejich okolí.

Okresní bezpečnostní trojky byly zrušeny spolu s krajskými bezpečnostními pětkami na podzim roku 1951.

²⁷ Zápisy z jednání krajských bezpečnostních pětěk, Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl II. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 208-212

3.3. Státní bezpečnost

Státní bezpečnost vznikla po roce 1945 jako součást nového poválečného policejního aparátu Sboru národní bezpečnosti. Postupně ji však ovládla KSČ, až se stala jejím mocenským nástrojem na cestě k uchopení moci. Právní rámec existence StB stanovil zákon č. 149/1947 Sb., o národní bezpečnosti a zákon č. 286/1948 Sb., o národní bezpečnosti, Státní bezpečnost byla jednou ze složek Sboru národní bezpečnosti. V zápětí po únoru 1948 proběhly ve Státní bezpečnosti čistky, od bezpečnosti museli odejít policisté sloužící za předmnichovské republiky, rovněž i bývalí četníci, kteří přešli roku 1945 do tehdy utvořeného Sboru národní bezpečnosti (SNB) a aktivní členové nekomunistických stran.

Státní bezpečnost byla jedna z hlavních opor komunistického režimu, která tragicky zasáhla do osudů statisíců občanů a do života celé společnosti. Po únorovém převratu v roce 1948 se podílela na upevňování moci komunistického režimu a chránila ho až do jeho zhroutilí.

Organizace a struktura StB byla dosti složitá a procházela mnoha většími či menšími změnami. Měnila se ministerstva, která jí spravovala, měnila se i její struktura - vznikala a zanikala různá oddělení, referáty, útvary - její organizace se přizpůsobovala momentálním mocenskopolitickým záměrům komunistického vedení. Ustálená organizační struktura rozdělovala operativní, vyšetřovací a pomocné útvary.²⁸

Státní bezpečnost tvořily tyto základní složky: rozvědka (politická, hospodářská a vědeckotechnická špionáž, diskreditační a dezinformační činnost v zahraničí), kontrarozvědka (zaměřená proti "vnějšimu nepříteli" - tedy proti činnosti zahraničních rozvědek a jejím spolupracovníkům na území Československa, působila také proti "vnitřnímu" nepříteli - tedy proti všem odpůrcům a oponentům komunistického režimu), vojenská kontrarozvědka. Dalšími součástmi Státní bezpečnosti byly vyšetřovací útvary, útvar ochrany státních a stranických činitelů, útvary pro sledování osob, zastupitelských úřadů a jiných zařízení, útvary zpravodajské techniky, šifrová služba, útvary pasů a víz. Státní bezpečnost měla své pobočky v každém kraji a okrese, řízena byla ministerstvem vnitra. Aby mohla plnit svou úlohu systematického dozoru nad celou společností, vybudovala Státní bezpečnost rozsáhlou agenturní síť. V roce 1947

²⁸ K. Kaplan, Nebezpečná bezpečnost s. 12 an

pracovalo ve Státní bezpečnosti 2793 příslušníků, v roce 1949 4351 příslušníků a v roce 1951 8621 příslušníků. V polovině padesátých let měla StB více než 13 000 zaměstnanců.

Mezi základní pracovní metody Státní bezpečnost patřily provokace, únosy, atentáty, vydírání, zastrašování, psychický teror. Při vyšetřování používala fyzické násilí - brutální bití a mučení elektrickým proudem, noční výslechy, dlouhodobý pobyt v samotce, odepírání spánku, pití, potravy aj. Fyzické násilí doprovázel psychický teror - ponižování lidské důstojnosti, vyhrožování zatčením rodinných příslušníků, fingoané popravy, apelováním na komunisty aby přiznáním "pomohli straně" apod. Až do Gottwaldovi smrti Státní bezpečnost disponovala obrovskou mocí, která byla fakticky nekontrolovatelná. Postihovala v masovém rozsahu nejen odpůrce režimu, ať už skutečné či jen potenciální, ale ohrožovala i samotné politické špičky totalitního režimu.

3.4. Sovětští poradci

Zvlášť důležitým prvkem ve Státní bezpečnosti byli od září 1949 sovětské poradci, od roku 1950 tvořili ucelenou, vnitřně organizovanou skupinu, která zaujala vůdčí postavení v řízení a vedení Státní bezpečnosti. Poradci formálně stanuli na úrovni funkcionářů, ke kterým byli přiděleni, nicméně prakticky se funkcionáři řídili jejich pokyny a příkazy téměř bezvýhradně.

Sovětské poradci poskytli Státní bezpečnosti nové metody ve výrobě politických procesů a „boji proti nepřítelům strany“, které již byly „úspěšně“ aplikovány v Sovětském svazu.²⁹ Poradci do již existujícího brutálního systému vyšetřování vnesli další formy násilí a zavedli je jako ucelený systém fyzického i psychického týrání různého druhu, jehož účelem bylo zlomit obviněného a přinutit jej k doznání a spolupráci s vyšetřujícími orgány. Jedním z nástrojů komunikace vyšetřujících orgánů a obviněných byly tzv. otázkové protokoly a scénáře soudního líčení, podle kterých obžalovaní před soudem odříkávali naučené odpovědi.

Úkolem poradců byla pomoc československým orgánům při vytváření a realizaci politických procesů. Dalším významným úkolem sovětských poradců bylo začlenění a podřízení Státní bezpečnosti a zpravodajství sovětské centrále. Poradci dostávali i ty

²⁹ K. Kaplan, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 25 an

nejtajnější informace od bezpečnostních složek (v řadě případů byli zasvěceni podstatně více než resortní ministr nebo členové nejužšího politického vedení KSČ). Měli téměř neomezený přístup k vedoucím stranickým a státním činitelům a svými radami, expertizami a náměty ovlivňovali široký okruh rozhodnutí o státněbezpečnostních otázkách Československa.³⁰

Již před rokem 1949, kdy do Československa oficiálně dorazili první sovětsí poradci, existovala mezi složkami československé a sovětské zpravodajské služby úzká spolupráce. Úkolem prvních poradců bylo odhalení československé větve mezinárodního spiknutí v souvislosti se sovětsko-jugoslávskými událostmi, „odhalení československého Rajka“. Když se nepovadlo provést tento úkol, zaměřili poradci svou činnost na výrobu monstrprocesu s M. Horákovou a záškodnickým centrem.

Sovětsí poradci tvořili ve Státní bezpečnosti ucelený útvar, vnitřně organizovaný tak, aby plně ovládl celou Bezpečnost, vedoucí útvaru byl hlavní poradce ministra. Funkci vedoucího poradců zastávali V. Bojarský (1950-1951), A. Besčasnov (1951-1954), P. Medveděv (od roku 1954). Poradci disponovali prakticky od počátku nepřiměřeně rozsáhlou pravomocí, přitom však nebyli kontrolováni československými orgány a odpovědnost za svou činnost nesli jen ve vztahu k sovětskému Ministerstvu státní bezpečnosti.³¹

Vliv sovětských poradců na Státní bezpečnost se projevoval i nepřímo, přejímáním jejich pracovních metod a způsobu myšlení – kruté a nelítostné metody, neúcta k člověku, permanentní podezíravost, neustálé hledání nepřátel režimu, beztrestnost při jejich počínání. Příslušníci Státní bezpečnosti viděli v sovětských poradcích svůj vzor a snadno a ochotně přebírali jejich pracovní metody.

3.5. Kabinetní justice

Po únoru 1948 se stal ministrem spravedlnosti A. Čepička. K postihování protistátní trestné činnosti byl v říjnu 1948 zřízen pro celé území republiky Státní soud a Státní prokuratura. V Brně a v Bratislavě byly zřízeny jejich pobočky. Zřízení Státního soudu a Státní prokuratury umožnilo vybavit tyto orgány „politicky vyspělými“ právníky. V praxi se činnost a pravomoc Státního soudu a Státní prokuratury stala záhy zcela

³⁰ J. Pernes sborník Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ s. 102 an

³¹ K. Kaplan, Nebezpečná bezpečnost s. 30

závislá na závazných pokynech vedoucích pracovníků Ministerstva spravedlnosti, Státního a Nejvyššího soudu a Státní prokuratury. Šlo o ministry spravedlnosti A. Čepičku v době od března 1948 do května 1950, Š. Raise od května 1950 až do zrušení Státního soudu koncem roku 1952, jejich náměstků K. Klose, státního prokurátora B. Zieglera, předsedu Státního soudu H. Richtra. Státní soud sloužil jako vzor pro ostatní soudy a metody u něho používané se přenášely i na ostatní soudy. Takto vznikla v podstatě kabinetní justice, která jenom se zřetelem k počtu věcí souzených Státním soudem byla značného rozsahu. Kabinetní justici jako systém zavedl ministr spravedlnosti Čepička. Tento způsob soudnictví vznikl a plně se uplatňoval již v období před politickými procesy a trval v plném svém rozsahu v období politických procesů do roku 1953, do zrušení Státního soudu, a dozníval i v pozdějších letech.³²

Termín „Kabinetní justice“ je používán pro zasahování výkonné moci do výkonu soudnictví. Původně se termín používal pro zasahování panovníka do soudního řízení. Určitá práva hlavy státu ovlivňovat rozhodnutí nezávislých soudů přežívají dodnes (např. právo udělovat milost). Termín se také používá pro označení ovlivňování soudů, resp. jejich přímé řízení politickou mocí. V totalitních státech (včetně komunistického Československa) bylo běžné, že o zahájení trestního stíhání, ale i o výši rozsudku často rozhodovaly politické orgány.

V době působení A. Čepičky jako ministra spravedlnosti došlo k vytvoření kabinetní justice, tj. k takovému stavu, že se ještě před soudním přelíčením rozhodlo o vině a trestu obviněných osob, z následujících příčin:

- a) zásadní vliv na rozhodovací pravomoc soudů se soustředil pouze v rukou ministra spravedlnosti;
- b) odstranila se kontrola justičních orgánů nad vyšetřováním, a tak byly umožněny nezákonné vyšetřovací metody, otázkové protokoly a „udržovací výslechy“;
- c) prokuratura vůči soudu dostala zvláštní postavení – závaznost návrhů prokurátora pro senát;
- d) byl zaveden přísný systém schvalovací a zpravové agendy včetně stanoviska k trestům;
- e) podstatně byla omezena práva obhajoby;

³² Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl I. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 16, 174 an

f) byla porušována zásada zjišťování objektivní pravdy (notoriety).³³

Zavádění praxe kabinetní justice bylo provázeno řadou změn v právním řádu jak je uvedeno v kapitole věnované právním předpisům. Do popředí soudního procesu je vědomě prosazován prokurátor jako hlavní činitel a soudce jako jeho odraz a vykonavatel jeho návrhů. Do justice přicházeli mladí lidé a často s nízkou kvalifikací se dostávali na významné funkce prokurátorů i soudců (absolventi právnických škol pracujících – ročního kurzu práva). Kabinetní justice znamená úplnou likvidaci soudcovské nezávislosti, soudce byl závislý na rozhodnutí politického orgánu. Nic na této skutečnosti nemění, zdali byl jednotlivec aktivní či pasivní při vykonávání pokynů nebo zda se pokyny shodovaly s jeho názory či nikoliv, svým postupem popřel základní smysl soudní pře – hledání objektivní pravdy – a delegoval svoji povinnost i právo na jiné, nepřislušné orgány.

Ve velkých politických procesech likvidace soudcovské nezávislosti neznamenal pouze to, že výše trestů se rozhodovala mimo soudní orgány, ale také to, že celý průběh soudního řízení nebyl v rukou prokurátora a soudců, ale Bezpečnosti. Jí se podřizovali i pracovníci justice a vědomě porušovali tehdejší procesní právo. Soudní přelíčení se změnilo ve velké divadlo, které připravili pracovníci Bezpečnosti. Vše bylo předem připraveno, byly napsány otázky, které kladl soudce a prokurátor, odpovědi, které se naučili obžalovaní. Také svědkové vystupovali s naučenými odpověďmi. Vše probíhalo podle scénáře, který se zkoušel předem, buď v plném rozsahu, nebo v malém, tj. proces v kostce. Úloha obhájců byla – nemluvit mnoho a ztotožnit se s obžalobou. Doba od zatčení obviněných až po vynesení rozsudku byla naplněna řadou porušování zákonů v neprospěch postižených – příslušní pracovníci justice mlčeli. V celém tom zrežirovaném dramatu hráli příslušní pracovníci justice úlohu nedůstojnou a svými činy přispěli k degradaci právního vědomí a autority práva.

Funkce justice v mechanismu na výrobu procesů spočívala především v tom, aby dovršila činnost politických orgánů a bezpečnosti, dala jí zdání oprávněnosti, legalizovala ji. Jejím úkolem také bylo zveřejnit proces a zvýraznit další stránku političnosti procesu, zapůsobit na veřejné mínění.

³³ Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl I. J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka, s. 175

Porušování zásady zajišťování objektivní pravdy – notorieta, byla jednou z dalších příčin porušování zákonnosti v trestním řízení. Její podstata spočívala v tom, že při posuzování viny v trestním řízení včetně soudního procesu se nevycházelo ze zjištěných skutečností a prokázaného jednání obžalovaného, nýbrž mnohdy jen z úvah a dedukcí opírajících se o obecné zkušenosti a poznatky. Používání notoriety zastíralo nedostatek usvědčujících důkazů, a bylo proto v naprostém rozporu se zásadou objektivní pravdy. Vedlo k nesprávnému a nepodloženému zpříšňování kvalifikace trestného činu, a tím samozřejmě i k ukládání neodůvodněně vysokých trestů.

4. Přehled právních předpisů

V době od komunistického převratu do konce roku 1948 byla přijata řada zásadních právních norem, které lze rozlišit na tři skupiny. Nejvýznamnější z nich byla Ústava 9. května, zákony vydané na jejím základě a volební zákony, dále zvláštní normy trestního práva, spolu s předpisy upravujícími postavení bezpečnostních složek a justice v novém režimu a řada zákonů znárodnovacích.

4.1. Ústava 1948

Dne 9.5. 1948 byl Ústavodárným shromážděním přijat zákon č. 150/1948 Sb., jako ústava Československé republiky. Ústava označovaná jako Ústava 9. května, jejíž příprava a přijetí byly úkolem Ústavodárného shromáždění a Ústavního výboru, byla připravována již v období let 1946 – 1948 v důsledku faktické nemožnosti návratu k původní Ústavě z roku 1920. V průběhu přípravných prací se vyhrcovaly dvě základní koncepce ústavnosti, úprava Ústavy z roku 1920 a vytvoření nové ústavy. Do příprav ústavy se dále promítaly sporné otázky týkající se výkonu státní moci, postavení národních výborů, postavení prezidenta republiky a otázka státoprávního uspořádání mezi českým a slovenským národem. Po únorových událostech, které rozhodly o výsledné verzi ústavy, byla urychlena příprava ústavy, přičemž výsledný text ústavy přijatý Ústavodárným shromážděním v květnu se shodoval s původním návrhem KSČ.

Ústava skládající se z prohlášení, dvanácti základních článků a deseti kapitol vycházela ze zásad ústavy z roku 1920 a formálně upravovala základní demokratické principy, instituty parlamentní demokracie, dělby moci v státě, základní práva a svobody občanů. Zároveň ústava akcentovala základní ideu státního zřízení, kterým byla lidově demokratická republika a socialismus jako hospodářský systém.

Úprava soudů byla obsažena v kapitole sedmé Ústavy. Ústava rozlišovala soudnictví trestní, civilní a vojenské. Soudní moc vykonávaly soudy řádné, soudy zvláštní a soudy rozhodčí. V trestním řízení ústava též umožňovala zřízení soudů výjimečných. Složení, organizace a působnost těchto soudů a řízení před nimi byla ústavou svěřena zvláštnímu zákonu. Formálně ústava obsahovala ustanovení o nezávislosti soudů v rámci dělby moci, nestrannost soudů, právo na zákonného soudce, zásadu ústnosti a veřejnosti, právo na obhajobu. Zásadní změnou oproti ústavě z roku 1920 bylo zavedení soudců z lidu.

Ustanovením, které symbolizuje postavení soudů, soudců a výkon soudní moci v období po roce 1948 je ustanovení § 143, které zavazuje soudce vykonávat soudní pravomoc a vykládat zákony v duchu zásad lidově demokratického zřízení .

Ústava však měla význam pouze formální, ve skutečnosti byla ústava, ústavní principy a ústavní práva občanů porušovány předpisy nižší právní síly i faktickým způsobem výkonu státní moci.

4.2. Zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky

Tento zákon se dělil do čtyř hlav – I. Úklady o republiku, II. Poškození republiky a útoky na ústavní činitele, III. Ohrožování míru v republice a vojenské bezpečnosti její, IV. Závěrečná ustanovení – a nabyl účinnosti dne 01.05.1923, zrušen byl dne 24.10.1948 zákonem č.231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Nejčastějším v něm užívaným trestem je žalář (těžký žalář) za trestné činy, tedy i nejtěžší forma odnětí svobody, s tresty převážně v rozmezí šesti měsíců až deseti let, ale vyskytují se zde i tresty vyšší, včetně trestu smrti (např. u skutkové podstaty Vojenská zrada, za okolností zvláště přitěžujících, i u řady dalších, pokud se jedná o přitěžující okolnosti), také ale nižší (i pouze v řádu několika dnů, především za skutky

klasifikované jako přečiny). Působnost tohoto předpisu pro trestné činy proti státu byla upravena zák. č. 182/1947 Sb. pro celé státní území .

Na základě tohoto zákona a byla provedena první vlna perzekuce po Únoru 1948, nejvíce osob bylo podle tohoto zákona odsouzeno za přípravu úkladů o republiku , za rušení obecného míru, za šíření nepravdivých zpráv a nepřekážení nebo neoznámení trestných činů.³⁴

4.3. Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky

Tato právní norma je výše uvedeno nahradila prvorepublikový zákon na ochranu republiky, a to zejména z důvodu, že se dosavadní právní úprava nezdála vládnoucí straně dostačující, jak mj. uvádí i důvodová zpráva tohoto zákona: „ Události z let 1938 až 1945 ukázaly, že nepřátelé republiky, kteří se dovolávají demokracie a svobody, aby mohli potlačovat svobodu jiných, dovedli zneužití slabin dosavadní trestní ochrany státu, aby připravili katastrofu, která stát postihla v roce 1938. Ochranu státu poskytovanou dosud zákonem č. 50/1923 Sb., bylo tudíž třeba náležitě zvýšiti. Přitom bylo však třeba přihlídnouti k hlubokým změnám v nazírání na stát a jeho úkoly, k nimž došlo v revolučním období v roce 1945, charakterisovaném postupující demokratisací státu, která došla výrazu ve zlidovění veřejné správy a v přechod k demokracii hospodářské. Stát budující na zásadách socialistických, nemůže ke své ochraně vystačit se zákonem, který byl zaměřen k ochraně státu budujícího na základech zcela jiných. Je proto nutné vytvořit nový zákon na ochranu republiky, který by přihlížel ke změněným poměrům, a který by byl účinnou zbraní proti všem, jejichž činnost by byla zaměřena proti státu a jeho lidu. Potřeba takové účinné ochrany je dnes tím naléhavější, když vnější nebezpečí pro stát dosud nepominulo.“³⁵

Zákon vycházel z původního zákona na ochranu republiky a retribučních dekretů a akcentoval změnu politického režimu. Zejména ze zákona vyplývá jeho účel, kterým byla represe veškerých skutečných či domnělých nepřátel režimu, jednotlivců i skupin osob, které by se mohli stát hrozbou nového zřízení. Zákon charakterizují zejména

³⁴ K.Kaplan, P.Paleček, Komunistický režim a politické procesy v Československu, s. 41

³⁵ www.psp.cz/eknih; důvodová zpráva zákona č. 231/1948 Sb.

široce formulované skutkové podstaty jednotlivých činů a nepřiměřeně vysoké trestní sazby.

I když zákon č. 231/1948 Sb. platil jen necelé dva roky (do přijetí nového trestního zákona v roce 1950, který jej svým obsahem nahrazoval), stal se symbolem komunistické represe a útlaku. Nejčastěji používanými trestními ustanoveními se staly paragrafy 1 (velezrada) a 5 (vyzvědačství). Výklad zákona, tak jak jej prováděl Státní soud, umožňoval kvalifikovat jako tento skutek téměř jakékoliv jednání. Zákon navíc počítal s drakonicky vysokými tresty (např. u těchto dvou paragrafů byla stanovena trestní sazba 10–25 let, příp. doživotí, u kvalifikované skutkové podstaty trest smrti).³⁶

Hlava první zákona - Trestné činy proti státu – obsahuje trestné činy velezrady, sdružování proti státu, pobuřování proti republice a hanobení republiky. Hlava druhá - Trestné činy proti vnější bezpečnosti státu – obsahuje trestné činy vyzvědačství, vyzvědačství proti spojenci, nedbalé uchovávání státního tajemství, ohrožení obrany republiky, válečné škůdnictví, válečná zrada, nedovolené zpravodajství, účast a nadřezování při vojenském zločinu nebo přečinu. Hlava třetí - Trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu – ze které stojí za uvedení zejména skutkové podstaty ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti a zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce. Hlava čtvrtá - Trestné činy proti mezinárodním vztahům – obsahuje trestné činy prorady, neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu, poškozování zájmu republiky v cizině, hanobení spojeneckého státu, podněcování k útočné válce. Tyto skutkové podstaty postihovaly emigraci a aktivní působnost československých občanů v exilu. Hlava pátá tvoří společná a závěrečná ustanovení zákona.

4.4. Zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu

Zákon o státním soudu, který byl přijat zároveň se zákonem na ochranu lidově demokratické republiky, komplexně upravuje ve čtyřech hlavách organizaci soudu

³⁶ J. Plachý Některé aspekty vývoje právního řádu v Československu v letech 1948–1954; Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech

(hlava první), příslušnost soudu (hlava druhá) a řízení před soudem (hlava třetí). Zároveň se Státním soudem byla zřízena též Státní prokuratura.

Soud měl celostátní působnost s tím, že v Brně a v Bratislavě vznikly jejich pobočky, v některých případech soud zasedal i v místě, kde došlo ke spáchání trestného činu, a to zejména z propagandistických důvodů. Soud se skládal z prezidenta soudu, viceprezidentů soudu, občanských a vojenských soudců z povolání a soudců z lidu. Soudci z lidu byli jmenováni vládou na návrh krajských národních výborů, přičemž samozřejmě klíčovým kritériem byl třídní přístup a politická uvědomělost, zákonem stanovený předpoklad znalosti práva byl skutečně prázdným pojmem. „Při obsazování nových funkcí byli u Státního soudu samozřejmě preferováni „politicky vyspělí“ právníci. Na druhé straně působilo u Státního soudu i několik soudců, kteří neztratili své svědomí. Kromě JUDr. R. Hartycha (odsouzen na 18 let odnětí svobody, protože „nesoudil třídně“ a odmítl plnit příkazy R. Slánského) si vedoucí Státního soudu JUDr. B. Ziegler vynutil, že z justice museli odejít „nespolupracující soudci“ JUDr. R. Ritt, E. Pelhřimovský, J. Řehák, J. Prášek, L. Engelsmann. V roce 1950 byl odsouzen za známou činnost za nacistické okupace předseda senátu Státního soudu v Praze JUDr. J. Solnař k 5 letům odnětí svobody, když nebyl ochotný vynášet požadované rozsudky.“³⁷

Příslušnost státního soudu je upravena v § 17 zákona. Státní soud byl příslušný pro řízení o trestných činech dle zákona na ochranu lidově demokratické republiky v případě, že za konkrétní čin bylo možné uložit trest smrti nebo trest odnětí svobody delší deseti let, dále byl soud příslušný pro řízení o jiných trestných činech, pokud projednání věci před soudem navrhl prokurátor.

Řízení před soudem se řídilo přiměřeně ustanoveními trestního řádu, č. 119/1873 ř. z., s výhradami a změnami provedenými zákonem o státním soudu.

Zákon č. 232/1948 Sb. porušil všechny dosud platné zákonné a morální principy justice a spravedlnosti a nezávislosti soudu, soudy prakticky deklasoval na výkonný orgán Komunistické strany Československa, orgánů Ministerstva vnitra ČSR, Ministerstva spravedlnosti ČSR a Státní bezpečnosti. Stal se v zakladatelském období komunistického režimu nástrojem politické represe, perzekuce a masové nezákonnosti,

³⁷ Státní prokuratura a Státní soud v dokumentech (M. Fabšičová, Z. Vališ) , Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, I. díl

jímž bylo v letech 1948–1952 za „trestné činy“ politické povahy odsouzeno téměř 27 000 osob.

4.5. Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví

Výraznou změnu v organizaci justice přinesl zákon č. 319/1948 Sb. z 22. prosince 1948 o zlidovění soudnictví. „Zlidovění“ se pak projevilo především v tom, že v senátech soudů zasedali laici – „soudci z lidu“, mající převahu nad soudci z povolání u soudů všech stupňů. Záměrem vedoucím k zavedení soudců z lidu měla být jejich úloha a přínos zejména v politických procesech, předpokládalo se, že soudci z lidu budou představovat politickou část senátu a soudci z povolání část odbornou. Tuto skutečnost dokládají i předpoklady pro výkon funkce soudce z lidu, za soudce z lidu mohl být povolán československý občan, který „dosáhl věku 30 let, není však starší 60 let; je zapsán ve stálém voličském seznamu; je občansky bezúhonný; je státně spolehlivý a oddán myšlence lidově demokratického zřízení“.³⁸

Zákon v části první upravoval organizaci soudů, místo dosavadního trojinstančního řízení bylo zavedeno řízení dvojinstanční. Soustavu soudů tvořily okresní soudy, krajské soudy a Nejvyšší soud. Okresní soudy rozhodovaly v trestních věcech ve tříčlenných senátech, se dvěmi soudci z lidu, pokud byl předmětem řízení čin, za který bylo možné uložit trest smrti nebo trest na svobodě delší deseti let, rozhodoval soud v senátech složených ze dvou soudců z povolání a ze tří soudců z lidu. Krajské soudy jako soudy prvního stupně rozhodovaly ve tříčlenných senátech, se dvěmi soudci z lidu, v řízení o opravných prostředcích rozhodoval soud v senátech složených ze dvou soudců z povolání a ze tří soudců z lidu. V části druhé a třetí zákona byla upravena řízení ve věcech občanských a věcech trestních, v jejichž rámci byla upravena působnost prokuratury. Z hlediska věcné příslušnosti konaly řízení ve věcech trestních v prvním stupni okresní soudy, pokud nebyl příslušný Státní soud. Část čtvrtá a pátá zákona upravovala vězeňství a justiční správu.

³⁸ § 11 zákona č. 319/1948 Sb.

4.6. Zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce

V návaznosti na zákon č. 231/1948 Sb. byl dne 25. října 1948 přijat zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce. Tábory nucené práce (dále jen „TNP“) zřizovalo a spravovalo Ministerstvo vnitra. Do TNP byly zařazovány osoby odsouzené pro některý z činů uvedených v zákoně č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, zákoně č. 15/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich, zákoně č. 27/147 Sb., o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu, nebo zákoně č. 165/1946 Sb., o trestní ochraně národních podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou, mimo výše uvedeného dále dle znění § 2 odst. 1. písm. a) zákona o TNP „osoby, které jsou starší 18 let, nepřekročily 60. rok věku a jsou tělesně a duševně způsobilé, ale práci se vyhýbají nebo ohrožují výstavbu lidově demokratického zřízení nebo hospodářský život, zvláště veřejné zásobování, a osoby, které jim to umožňují.“

O zařazení do TNP rozhodovaly zvláštní tříčlenné komise, jejichž členové byli jmenováni krajskými národními výbory. Komise mohla uložit pobyt v TNP v délce od tří měsíců do dvou let, a po propuštění uložit zákaz pobytu v určitém místě nebo nařídít vystěhování z bytu. Živnostníkům a drobným podnikatelům mohla odejmout majetek, uvalit na něj národní správu nebo jim odejmout živnostenské oprávnění. Osoby odeslané do TNP se musely vedle těžké a vysilující práce podrobit i „převýchově“. Z platu, který odsouzení zařazení do TNP obdrželi za práci, byli povinni uhradit náklady pobytu v TNP. Seznamy „osob poškozujících hospodářství, asociálních živlů a politicky nespolehlivých“ připravovaly orgány Ministerstva vnitra, především Státní bezpečnost, dále Akční výbory Národní fronty a orgány Komunistické strany Československa. O povaze komunistického režimu vypovídá připravovaná akce T – 43, jejímž účelem mělo být zařazení až 200.000 občanů označených za třídní nepřátele do TNP. První tábory nucené práce vznikly ještě na sklonku roku 1948. V následujícím roce jejich počet dosáhl maxima, kdy v Československu existovalo 26 táborů.

Po zrušení zákona 247/194 Sb. existenci TNP upravil zákon č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní a zákon č. 86/1950 Sb. trestní zákon.

4.7. Zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon

Na podzim roku 1948 byla v Československu vyhlášena tzv. právníká dvouletka, projekt který měl za cíl vytvoření nových komplexních právních úprav veškerých právních odvětví. Shora uvedené předpisy tvořily jakési přechodné stadium v rámci vývoje právního řádu a měly být v rámci sjednocení právního řádu na území Československa nahrazeny novými právními předpisy odpovídajícími novému zřízení. Výsledkem této činnosti v odvětví trestního práva bylo vypracování trestního zákona, zákona č. 86/1950 Sb., trestního řádu, zák. č. 87/1950 Sb., trestního zákona správního, zák. č. 88/1950 Sb. a trestního řádu správního, zák. č. 89/1950 Sb., které nabyly účinnosti k 1.8.1950. Nový trestní zákon rušil mimo jiné zákon č. 231/1948 Sb. a de facto jej nahrazoval.

Trestní zákon byl rozdělen na část obecnou, upravující účel zákona, působnost zákona, základy trestní odpovědnosti, tresty a ukládání trestů a část zvláštní, upravující jednotlivé skutkové podstaty trestných činů. Třídní charakter zákona, důraz na ochranu společnosti jako celku a společenského zřízení vyplývá již z účelu zákona dle ust. § 1 zákona: „Trestní zákon chrání lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití.“ a účelu trestu, jak bylo uvedeno v ust. § 17 odst. 1 zákona: „Účelem trestu je: a) zneškodnit nepřátele pracujícího lidu; b) zabránit pachateli v dalším páchání trestných činů a vychovávat ho k tomu, aby dodržoval pravidla socialistického soužití; c) působit výchovně na ostatní členy společnosti.“ Důraz na ochranu lidově demokratického zřízení oproti ochraně práv jednotlivce vyplývá i z dalších ustanovení zákona, zejména z výčtu přitěžujících okolností, ukládání trestů a systematizace jednotlivých trestných činů ve zvláštní části zákona. Konkrétně lze zmínit ustanovení § 20 TZ - přitěžující okolnosti: „Přitěžující okolností je zejména to, že pachatel a) projevil trestným činem nepřátelství k lidově demokratickému řádu; b) ohrozil trestným činem politické, vojenské nebo hospodářské zájmy republiky“ a z hlediska systematizace trestů pořadí jednotlivých skupin trestných činů, kdy zákon na prvním místě klade důraz na ochranu lidově demokratického zřízení, vládnoucího režimu a jeho politického a hospodářského zřízení.

V rámci politických procesů byly nejvíce užívanými ustanoveními zvláštní části zákona ustanovení hlavy první až třetí této části zákona (trestné činy proti republice, trestné činy hospodářské a trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných). Značně široké formulace skutkových podstat jednotlivých trestných činů nechávaly dostatek prostoru pro nepřiměřeně tvrdou aplikaci v praxi.

4.8. Zákon č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)

Trestní řád zrušil právní úpravu trestního řízení provedenou trestním řádem č. 119/1873 ř. z.. Trestní řád upravoval postavení subjektů trestního řízení a postup v řízení, tedy jednotlivá stádia trestního řízení. Rozhodující úlohu v trestním řízení trestní řád přisuzoval prokurátorovi. Prokurátor vedl přípravné řízení, s tím že vedení přípravného řízení o činech trestných podle hlavy první zvláštní části trestního zákona, na které zákon stanoví trest smrti, trest odnětí svobody na doživotí nebo trest dočasného odnětí svobody, jehož dolní hranice činí nejméně deset let příslušelo státnímu prokurátorovi, v ostatních věcech byl příslušný okresní prokurátor. Prokurátor vedl výslech obviněného a svědků, shromažďoval důkazy, rozhodoval o uvalení vazby a podání obžaloby. Z hlediska postavení obviněného a práva na obhajobu je třeba zmínit skutečnost, že v případě řízení před státním prokurátorem a státním soudem mohl být obhájcem obviněného pouze advokát zapsaný do zvláštního seznamu vedeným ministerstvem spravedlnosti. V případě nutné obhajoby kdy se jednalo o naléhavý případ a advokát nebyl dosažitelný, mohl být ustanoven obhájcem též soudce nebo zaměstnanec soudu způsobilý k úřadu soudce z povolání.

O povaze a účelovosti zákona jako celku nejlépe vypovídají základní ustanovení trestního řádu v ust. § 1 odst. 2 podle kterého se „projednávání věcí se má dít tak, aby vychovávalo občany k ostražitosti vůči nepřátelům pracujícího lidu a jiným rušitelům jeho budovatelského úsilí a k plnění občanských povinností“ a ust. § 2 odst. 1 „úkolem prokurátora a soudu v trestním řízení je pečovat o to, aby byly zachovávány zákony lidově demokratické republiky a aby jich bylo používáno v souladu se zájmy pracujícího lidu“.

Trestní právo jako celek bylo považováno za klíčové odvětví lidově demokratického práva a prostředek ochrany lidově demokratického zřízení – diktatury proletariátu – před nepřáteli tohoto zřízení. Trestní právo hmotné i procesní mělo výrazný třídní charakter, jak je výše uvedeno a jak vyplývá z obecných ustanovení jednotlivých právních předpisů.

5. Konkrétní procesy

5.1. „Číhošťský zázrak“

Příběh Josefa Toufara, faráře ve východočeské obci Číhošť, se nestal politickým procesem v užším smyslu, jelikož se oběť, J. Toufar, připravovaného procesu nedožil, zemřel v průběhu vyšetřování na následky brutálních metod vyšetřovatelů. Přesto lze na tomto případu dokumentovat postup komunistické moci proti církvím po roce 1948 a zejména postup orgánů Státní bezpečnosti, metody jejich práce a způsoby vyšetřování.³⁹

Koncem roku 1949, třetí adventní neděli 11. prosince 1949, se v malé obci Číhošť u Ledče nad Sázavou při kázání (na téma evangelia o Janu Křtiteli "hlasu volajícím na poušti") několikrát pohnul ze strany na stranu půlmetrový kříž umístěný na hlavním oltáři. Zdejší farář Josef Toufar, který sloužil mši byl na tento neobvyklý úkaz následně upozorněn věřícími, sám si tohoto úkazu během bohoslužby nevšiml. Na Hod Boží Vánoční téhož roku se při mši svatě křížek na oltáři pohnul opět. Tato zpráva se brzy roznesla, a z malého vesnického kostelíka se stalo poutní místo, sjížděli se tam lidé ze širokého okolí.

Již 9.1. 1950 se dostavil do číhošťské fary strážmistr SNB Antonín Goldbricht z Ledče nad Sázavou. Byl ochotně přijat J.Toufarem, který jej zavedl do kostela a ukázal inkriminovaný kříž. Goldbricht si vše prohlédl a nezjistil nic, co by způsobovalo pohyb kříže. Dále vyslechl několik svědků, kteří shodně vypovídali o pohybu kříže a zcela vyloučili možnost, že by s ním farář mohl jakýmkoli způsobem manipulovat. Státní bezpečnost prohlásila úkaz za pokus církve vyrobit „zázrak“ a za původce označila J. Toufara, kterého dne 28.1.1948 zatkli příslušníci Bezpečnosti.

³⁹ F. Drašner - Číhošťský zázrak

Po zatčení byl J. Toufar umístěn do Valdic u Jičína, kde byl vystaven krutým výslechům, které vedl vyšetřovatel L. Mácha. Farář J. Toufar byl nucen k falešnému doznání o podvodné manipulaci s křížem, kterou měl provést na podnět vatikánského velvyslance v Československu. Na tomto případu měl zájem i K. Gottwald, který pověřil svého zetě, ministra spravedlnosti A. Čepičku, a velitele Státní bezpečnosti O. Závodského k vyšetření případu a získání doznání J. Toufara za účelem propagandistického využití případu a dalšímu postupu proti katolické církvi. O. Závodský vydal příkaz k použití veškerých prostředků za účelem doznání J. Toufara.⁴⁰

Mácha s dalšími vyšetřovateli podrobují J. Toufara při „vyšetřování“ krutému mučení, farář je bit obušky, týrán v korekci žízní, temnotou a odpíráním spánku.⁴¹ Teprve 22. února ztýraný kněz podepsal protokol s přiznáním, že pomocí provázků a gumiček hýbal s křížem, zároveň byl vypracován další protokol, ve kterém se přiznává k pohlavnímu zneužívání dětí, nechyběl i přípis kde měl stvrdit, že proti němu nebylo použito násilí. O den později 23. února byl odvezen do Číhoště, kde měla proběhnout rekonstrukce, která byla nafilmována. Tento propagandistický film se měl promítat jako svědectví o odhalení "spiknutí katolické církve Vatikánu proti lidově demokratickému zřízení".⁴² Během natáčení se zmučený farář zhroutil a byl odvezen do nemocnice, J. Toufar byl operován ve Státní nemocnici v Praze, jelikož zde existoval eminentní zájem na tom, aby zůstal naživu pro připravovaný monstrproces, ve kterém by se veřejně doznal před celým národem k podvodnému zázraku s pohyblivým křížem. Přes poskytnutou péči J. Toufar 25. února 1950 umírá na zánět pobřišnice. V lékařské zprávě jsou uvedeny znaky značného fyzického týrání v jejichž důsledku došlo k perforaci žaludku a střeva. Po rychlé pitvě byl J. Toufar pohřben 28.2. 1949 v hromadném hrobě na hřbitově v Praze – Ďáblicích. Úřední zprávu o smrti J. Toufara obdrželi jeho příbuzní až v roce 1961.

Dosavadní poznatky naznačují, že za „číhošťským zázrakem“ stojí provokace Státní bezpečnosti, která celou akci zorganizovala.⁴³ V roce 1998 Obvodní soud pro Prahu 6 uznal bývalého příslušníka Státní bezpečnosti L. Máchu vinným ze zneužití úřední moci

⁴⁰ Rozsudek OS Praha 6 ze dne 23.11.1998 ve věci trestního stíhání L. Máchy pro trestné činy těžkého ublížení na těle a zneužití moci úřední a služební

⁴¹ Rozsudek OS Praha 6 ze dne 23.11.1998 ve věci trestního stíhání L. Máchy pro trestné činy těžkého ublížení na těle a zneužití moci úřední a služební

⁴² J. Francek Zločin a trest v českých dějinách

⁴³ K. Kaplan Komunistický režim a politické procesy v Československu s. 75

a těžkého poškození na těle při provádění vyšetřování J. Toufara a „číhošťského zázraku“ a odsoudil jej na pět let nepodmíněně, Městský soud v Praze snížil trest na dva roky nepodmíněně.

5.2. Proces s JUDr. M. Horákovou a „záškodnickým centrem“

Proces s M. Horákovou a dalšími spoluobviněnými byl největším procesem s funkcionáři nekomunistických stran a největším monstrprocesem v Československu vůbec. Kořeny tohoto procesu začínají událostmi Února 1948, v důsledku kterých došlo k zániku politické plurality a vzniku komunistického mocenského monopolu. Záměrem komunistů bylo oslabení, rozbití či podrobení nekomunistických stran tak, aby nemohly představovat jakoukoliv hrozbu a stát se vážným politickým protivníkem. Plán komunistického vedení v roce 1948 počítal s likvidací sociální demokracie formou sloučení s KSČ, ponecháním národněsocialistické strany, lidové strany a slovenských stran slobody a obrody jako minoritních, mocensky bezvýznamných politických stran plně závislých na KSČ.

Prvním cílem komunistické perzekuce byla v Čechách národněsocialistická strana, která byla v poválečném období největším politickým oponentem KSČ, měla nejbliže k prezidentovi republiky dr. E. Benešovi a těšila se jeho podpoře. Členové a vedoucí představitelé národně socialistické strany byli vystaveni perzekuci ze strany akčních výborů Národní fronty, což se dotklo zejména politiků, státních úředníků na ministerstvech, ve státních úřadech, národních výborech, bezpečnosti a justici, které patřily k oporám postavení národních socialistů v poválečném období. Celá řada představitelů politických stran emigrovala v prvních měsících po únoru 1948, komunisté, zejména Gottwald, zaujímali k emigraci liberální stanovisko, které se změnilo od července 1948 po zásahu sovětského vedení.⁴⁴ Možnosti odejít do exilu včas využili P. Zenkl, předseda národních socialistů a bývalí ministři H. Ripka a V. Krajina a dalších 35 poslanců národního shromáždění. Některým dalším vrcholným politikům se odchod do exilu nezdařil nebo byli zatčeni při pokusu o opuštění republiky, jako např. bývalí členové vlády P. Drtina, J. Šrámek, F. Hála. Političtí představitelé se v zahraniční

⁴⁴ K. Kaplan, Největší politický proces s. 23

pokoušeli ustanovit vedení třetího odboje a navázat styk se zbývajícími představiteli nekomunistických stran v Československu, kteří by mohli tvořit domácí opozici proti režimu. Tyto aktivity poskytly komunistickým orgánům motivy a podklady pro perzekuci a přípravu politických procesů. Pro odhalování protikomunistického odboje používala Státní bezpečnost i další metody, zejména provokace proti vybraným osobám, nasazování agentů a informátorů do ilegálních skupin, vytváření některých z těchto skupin Státní bezpečnost podněcovala.

V roce 1948 vzniklo několik skupin domácího odboje tvořeného členy nebo bývalými členy nekomunistických stran, ke kterým patřilo vedení nezávislé sociální demokracie (V. Beneš, Z. Peška, V. Dunder, F. Harlas), skupina bývalých funkcionářů lidové strany a organizace Orel (V. Janděčka, F. Boublík, J. Crha), „politická šestka“ pod vedením představitelů národněsocialistické strany, včetně M. Horákové. Realistická politika národních socialistů vycházela z mezinárodní situace, za jejíž důsledek považovali i únorové události, doufali ve změnu politické situace v důsledku zmírnění mezinárodního napětí a realizaci svobodných voleb, kterých se měly zúčastnit silné strany schopné konkurovat komunistům.⁴⁵

Vedení komunistické strany a Státní bezpečnost zaměřily svou pozornost na likvidaci jednotlivých center domácího odboje, v důsledku čehož proběhla v letech 1948 – 1950 celá řada menších procesů (menších z hlediska počtu osob u konkrétních procesů a jejich další návaznosti, nikoliv z hlediska uložených trestů) s představiteli jednotlivých politických stran, společenských organizací či odbojových skupin. Přesto komunistickému vedení stále chyběl velký proces se zásadním společenským dopadem, po neúspěchu při vytvoření procesu s „československým Rajkem“ zaměřila Státní bezpečnost společně se sovětskými poradci svou pozornost na vytvoření monstrprocesu s funkcionáři nekomunistických stran.⁴⁶

Zásadním okamžikem v této činnosti se stalo zatčení J. Kopeckého, významného člena národněsocialistické strany a bývalého diplomata, na základě dřívějších poznatků Státní bezpečnosti a vynucených informací od J. Kopeckého zkonstruovala Státní bezpečnost vedoucí protikomunistické odbojové centrum složené z převážně členů národněsocialistické strany. Zpráva vyhotovená 26.10. 1949 dostala označení „Direktorium čs. odboje“. V tu dobu byla již M. Horáková déle než měsíc zatčena a

⁴⁵ K. Kaplan Největší politický proces s.93 / K. Kaplan Někruvává revoluce

⁴⁶ K. Kaplan Největší politický proces s. 118

vyslýchána pro styky s představiteli odboje z okruhu E. Beneše („akce N“ a „akce Střed“). Státní bezpečnost dosud neznala roli M. Horákové v „národněsocialistické šestce“, tuto skutečnost Státní bezpečnost zjistila až výsledky J. Kopeckého. Po vypracování zprávy o Direktoriu čs. odboje došlo v listopadu 1949 na zatýkání vytypovaných osob, celkem bylo v následujících měsících zatčeno 380 osob.⁴⁷

Vyšetřování případu začalo 8. listopadu 1949 v ruzyňské věznici, velitelem vyšetřování byl M. Moučka, klíčové postavení měli sovětsí poradci Lichačev a Makarov. Vzhledem k počtu zatčených byli k případu přeloženi vyšetřovatelé z krajů a absolventi kurzů školy SNB, jednou z „posil“ byla skupina vyšetřovatelů z krajského velitelství Státní bezpečnosti, která se sama označovala jako „bicí skupina“. Sovětsí poradci obohatili již tak kruté metody vyšetřování⁴⁸ (bití a jiné fyzické mučení, samovazba, odpírání jídla, pití, spánku, psychologický nátlak, vyhrožování likvidací příbuzných) o další specifika jako byly tzv. otázkové protokoly, nepřetržité výsledky, vzájemné proplétání konstrukcí obvinění, konfrontace obviněných. Účelem vytvořené konstrukce procesu bylo ukázat rozsah nebezpečí pro lidově demokratický režim a konkrétní skutky a metody obviněných, vše samozřejmě v těch nejhorších myslitelných souvislostech a provedeních. Přípravovaná obžaloba zahrnovala obvinění pro nejzávažnější trestné činy, vlastizrada, špionáž, přípravu teroristických činů a vražd, sabotáže, spojení s cizí mocí, kalkulace s válkou a dokonce i přípravu války.

Vyšetřování bylo ukončeno v březnu 1950, kdy Státní bezpečnost předložila výsledky vyšetřování bezpečnostní komisi ÚV KSČ s tím, že je možné přistoupit k realizaci samotného soudního řízení. Komise případ po provedení změn schválila, zaměřila politickou koncepci procesu na mezinárodní reakci (spojení domácí reakce s americkým, britským, francouzským imperialismem a titovskou Jugoslávií), vybrala klíčové osoby procesu a postavila do čela spiknutí M. Horákovou další vůdčí osobnosti byly ze strany lidové, sociální demokracie a zástupce „trockistů“ Z. Kalandra.

Přípravě soudního řízení byla věnována mimořádná pozornost jak ze strany komise ÚV KSČ tak i Státní bezpečnosti a justice. Byly ustanoveny pracovní skupiny pro

⁴⁷ K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce* s. 274 an

⁴⁸ "Zavázali mi mokrý hadr kolem očí a začali mlátit. Jeden den, druhý den. Mezitím byly ve dne v noci výsledky. Ano, po několika dnech jsem podepsal všechno, co napsali. Měl jsem v té době pětapůlletého syna a když jsem byl převezen (z Bartolomějské) do Ruzyně, každý výslech začínal slovy: "Vaše dítě je dítětem oběšence"". Výpověď JUDr. Bedřicha Hostičky

obžalované a svědky, jednotlivé resortní komise, tisková komise, komise prokuratury, komise propagační, komise pro zpracování dalších navazujících případů a další. Dále byly opakovaně procházeny a upravovány otázkové protokoly, postup při provádění výslechů, nastaly tzv. udržovací výslechy v rámci kterých si vyšetřovatelé a obžalovaní opakovali otázky a odpovědi před soudem. O politické povaze případu a vedlejší roli justice a práva vypovídá projednávání koncepce obžaloby komisí ÚV KSČ a schvalování postupu státní prokuratury a státního soudu. Komise a ministerstvo spravedlnosti vybrali předem prověřené soudce a prokurátory, především se soudci z lidu byly vedeny instruktážní porady.⁴⁹

Mimořádná pozornost byla věnována propagandistickému využití procesu. Propagační kampaň byla více než jen součástí procesu, tvořila podmínku řádného využití monstrprocesu. Rozhodnutí se týkala využití sdělovacích prostředků, připuštění zahraničních novinářů, vytvoření speciální komise pro přípravu materiálů z procesu pro tisk a pro jmenování funkcionářů ve filmu a rozhlasu.

Koncem května 1949 byl definitivně změněn název procesu z procesu s Direktoriem na proces ze záškodnickým centrem proti republice. Obžalováno bylo 13 osob: JUDr. Milada Horáková, Jan Buchal, JUDr. Oldřich Pecl, Závaš Kalandra, JUDr. Josef Nestával, JUDr. Jiří Hejda, František Přeučil, Antonie Klinerová, JUDr. Bedřich Hostička, JUDr. Zdeněk Peška, JUDr. Jiří Křížek, Františka Zemanová, Vojtěch Dundr.

Přes veškerou přípravu procesu panovaly u komunistických představitelů obavy o průběh soudního jednání, zejména zda někteří z obžalovaných a někteří ze svědků budou vypovídat dle připravených protokolů. V tomto směru měla „nejméně důvěry“ M. Horáková.

Obžalovaným byla obžaloba pouze ústně sdělena dne 27.5.1949, a to jen v rozsahu, který se týkal toho kterého obžalovaného. Obžaloba obsahovala zejména obvinění z trestného činu velezrady podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky spočívající v pokusu zničit samostatnost republiky a rozvrátit její lidově demokratické zřízení a její společenské a hospodářské uspořádání. Velezrada měla být spáchána ve spojení s cizí mocí. Dalším trestným činem bylo vyzvědačství a vyzrazování státního tajemství. Navrženy byly vysoké tresty odnětí svobody s eventuálními tresty smrti a doživotí.

⁴⁹ K. Kaplan Největší politický proces 140 an

Samotný proces začal dne 31.5.1950 a trval devět dnů. Jednalo se o pouhé divadlo, kde veškeré podstatné skutečnosti byly předem rozhodnuty nejvyšším vedením komunistické strany, a to včetně konkrétních trestů pro jednotlivé obžalované.

Průběh procesu nebyl zcela dle připravených osnov, někteří z obžalovaných se pokoušeli vyvracet obžalobu, zveřejňovat své politické názory a postoje. To bylo napravováno prokurátory a členy senátu, kteří výpovědi obžalovaných vyvraceli čtením připravených otázkových protokolů. Jedním z projevů propagační kampaně byly rezoluce jako „výraz hněvu pracujícího lidu“ požadující uložení nejpřísnějších trestů, celkem takových rezolucí v průběhu procesu došlo přes 6300.⁵⁰

Po provedeném řízení vydal Státní soud následující rozsudek:

„Jménem republiky.

Státní soud uznal po hlavním přelíčení, provedeném ve dnech 31. května až 8. června 1950 takto právem:

Obžalovaní jsou vinni, že v době od jara 1948 až do svého zatčení v Praze a na jiných místech na území republiky i mimo ně:

1. spolčili se jednak navzájem, jednak s dalšími osobami k pokusu o zničení samostatnosti republiky a o zničení a rozvrácení jejího lidově demokratického zřízení a společenské a hospodářské soustavy republiky, zaručených ústavou a vešli s cizí mocí a s cizími činiteli ve styk jednak přímý, jednak nepřímý, při čemž

a) jejich jednáním byla samostatnost republiky, její lidově demokratické zřízení a společenská i hospodářská soustava, zaručené ústavou, ohrožena zvláštní měrou

b) Františka Zemínová, František Přeučil a Jan Buchal sbírali a organizovali branné a pomocné síly.

2. všichni vyzvídali a vyzrazovali přímo i nepřímo cizí moci státní tajemství a k tomuto činu se jednak navzájem, jednak s jinými spolčili, při čemž

a) byli členy organizace, jejímž úkolem bylo vyzvídati státní tajemství,

b) dr. Milada Horáková, dr. Josef Nestával, dr. Jiří Hejda, František Přeučil, Antonie Kleinerová, dr. Oldřich Pecl, Závěš Kalandra: dopouštěli se

⁵⁰ K. Kaplan, Největší politický proces 156

vyzvědačství delší dobu ve značném rozsahu a způsobem zvláště nebezpečným a vyzvídali státní tajemství zvláště důležitá,

c) dr. Jiřímu Hejdovi byla povinnost uchovávat státní tajemství výslovně uložena.

tím spáchali:

1. všichni zločin velezrady podle § 1 odst. 2 (odst. 1 lit. a, c) zák. č. 231/48 Sb. a podle § 1 odst. 2 lit. b) téhož zákona. Františka Zemínová, František Přeučil a Jan Buchal mimo to též podle § 1 odst. 3 lit. c) téhož zákona,

2. všichni zločin vyzvědačství podle § 5 odst. 1, odst. 2, lit. c) zák. č. 231/48 Sb. dr. Milada Horáková, dr. Josef Nestával, dr. Jiří Hejda, František Přeučil, Antonie Kleinerová, dr. Oldřich Pecl a Závěš Kalandra též podle § 5 odst. 2 lit. d, e) cit. zák., dr. Jiří Hejda mimo to též podle § 5 odst. 2 lit. b) téhož zákona,

a odsuzují se za to:

za to všichni podle § 1 odst. 3 zák. č. 231/48 Sb. se zřetelem na ustanovení § 34 tr. z.:

JUDr. Milada Horáková k trestu smrti,

Jan Buchal k trestu smrti,

JUDr. Oldřich Pecl k trestu smrti,

Závěš Kalandra k trestu smrti,

JUDr. Josef Nestával s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na doživotí

JUDr. Jiří Hejda s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na doživotí

František Přeučil s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na doživotí

Antonie Klinerová s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na doživotí

JUDr. Bedřich Hostička s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na dobu 28 roků, zostřenému púlletně tvrdým ložem

JUDr. Zdeněk Peška s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na dobu 25 roků, zostřenému púlletně jedním tvrdým ložem

JUDr. Jiří Křížek s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na dobu 22 roků, zostřenému púlletně jedním tvrdým ložem

Františka Zemanová s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na dobu 20 roků, zostřenému púlletně jedním tvrdým ložem

Vojtěch Dundr s použitím ustanovení § 113 zák. 113/48 Sb. k trestu těžkého žaláře na dobu 20 roků, zostřenému púlletně jedním tvrdým ložem

Všem odsouzeným se započítá do trestu vyšetřovací vazba.

Všichni obžalovaní jsou povinni nahraditi rukou společnou a nerozdílnou náklady trestního řízení, každý pak zvláště náklady výkonu svého trestu.

Vedle trestu na svobodě ukládá se podle § 47, zák. č. 231/48 Sb. peněžitý trest a to:

dr. Josefu Nestávalovi 50.000 Kčs, dr. Jiřímu Hejdovi 500.000 Kčs, Františce Zemínové 15.000 Kčs, Františku přeučilovi 80.000 Kčs, Antonii Kleinerové 20.000 Kčs, dr. Zdeňku Peškovi 60.000 Kčs, Vojtěchu Dundrovi 10.000 Kčs, dr. Bedřichu Hostičkovi 30.000 Kčs, dr. Jiřímu Křížkovi 150.000 Kčs.

U všech obžalovaných se vyslovuje podle § 48, zák. 231/48 Sb. konfiskace celého jmění.

Podle § 52 téhož zákona vyslovuje se u všech obžalovaných ztráta čestných práv občanských, přičemž doba způsobilosti k nabytí těchto práv se určuje na dobu 10 let.“

Státní prokuratura se odvolala proti nízkým trestům těch, kteří nebyli odsouzeni k trestu smrti. Z odsouzených se odvolali Horáková, Pecl, Buchal a Kalandra, Nejvyšší soud veškerá odvolání zamítl. Poslední nadějí pro odsouzené k trestu smrti byla milost prezidenta republiky, o kterou požádali Pecl, Kalandra, Buchal a rodinní příslušníci Horákové, Horáková sama o milost nepožádala. Žádné z žádostí o milost nebylo vyhověno, popravy odsouzených byly provedeny dne 27. června 1950 v pankrácké věznici.

Po hlavním procesu s M. Horákovou a spol. následovaly další procesy na tento proces navazující. V 35 následných procesech bylo obžalováno 639 osob, uloženo 10 trestů smrti, 48 trestů těžkého žaláře na doživotí. Celkem byly uloženy tresty odnětí svobody v délce trvání 7850 let. Zproštěno obžaloby bylo 21 osob.

V roce 1960 byli po amnestii prezidenta republiky A. Novotného propuštěni z vězení F. Zemanová, A. Kleinerová, Z. Peška, v roce 1962 F. Přeučil a B. Hostička, F. Dunder ve vězení zemřel v roce 1957. V roce 1968 zrušil nejvyšší soud rozsudek v procesu M. Horáková a spol. a uložil městské prokuratuře v Praze případ znovu projednat, k tomu již v důsledku srpnových událostí nedošlo.

5.3. Proces s R. Slánským a „protistátním spikleneckým centrem“

Od předchozích politických procesů, v nichž byli souzeni jako odpůrci režimu členové nekomunistických stran, duchovní, živnostníci či příslušníci zahraničních jednotek bojujících za války na Západě, se tento proces odlišoval tím, že v něm před Státním soudem stálo 14 vysokých funkcionářů Komunistické strany Československa, z nichž většina zaujímal také vrcholné funkce ve státní správě. Sami tak nesli určitou míru zodpovědnosti za pořádání jiných vykonstruovaných procesů, jejichž cílem bylo "zneškodnit třídního nepřítele". R. Slánský, před zatčením generální tajemník KSČ, se významně se podílel na boji KSČ o politickou moc v letech 1945-48 a na únorovém převratu 1948, od roku 1938, kdy odešel do moskevského exilu, patřil k nejvyšším představitelům komunistické strany a nesl značnou část zodpovědnosti za násilné praktiky režimu po roce 1948, policejní teror a justiční zvůli, jejichž obětí se nakonec sám stal. Tento monstrproces je význačný i tím, že byl posledním veřejným monstrprocesem vůbec, politické procesy samozřejmě pokračovaly i nadále, ale již nikoliv jako „veřejné divadlo“ určené k propagandistickým účelům a manipulaci s veřejností.

Kořeny procesu s R. Slánským lze hledat především v mezinárodních událostech a vlivu Sovětského svazu. Zahraničními podněty byla zejména jugoslávsko-sovětská roztržka a Stalinova teorie „o zostření třídního boje“, která se projevila hledáním vnitřních nepřátel v komunistických stranách v celém východním bloku a antisemitismus moskevského komunistického vedení. Bylo zřejmé, že poté, co byli takoví vnitřní nepřátelé odhaleni a odsouzeni v ostatních zemích východního bloku, bude něco obdobného následovat i v Československu. Vliv Sovětského svazu se projevil při samotné výrobě procesu, kdy veškeré zásadní otázky byly konzultovány

s vedoucími představiteli Sovětského svazu, včetně samotného Stalina a na průběh procesu dohlíželi, či spíše výrobu procesu řídili sovětsí poradci Státní bezpečnosti.⁵¹

Na přelomu let 1950 a 1951 se začal připravovat československý politický proces s vedoucími komunisty, zlomem v celém procesu bylo zatčení O. Šlinga, krajského politického tajemníka KSČ v Brně, který byl snadným cílem, jelikož byl interbrigadistou, válku strávil v Londýnském exilu, byl žid a navíc se jeho jméno objevovalo ve výpovědích odsouzených komunistů v Maďarsku v procesu L. Rajka.

Po zatčení Šlinga a jeho výslechu začalo prověřování komunistických funkcionářů, kteří měli styky se Šlingem, interbrigadistů a vedení Státní bezpečnosti, k tomu byly vytvořeny zvláštní kádrovací komise. Ke Šlingově případu byli rovněž přiřazeni původně podezřelí z případu Clementis a z případu slovenských buržoazních nacionalistů. V lednu 1951 proběhlo zatčení více než 50 vedoucích komunistických funkcionářů⁵², mezi nimi i ministři či náměstci např. B. Reicin, V. Clementis, A. London, Hajdů, M. Švermová, slovenští politici G. Husák, L. Novomeský, vysocí důstojníci Státní bezpečnosti O. Závodský, K. Šváb. Na základě vyšetřování schválil ÚV KSČ zprávu o dvou nepřátelských skupinách a stanovil koncepci chystaných procesů. Česká nepřátelská skupina (Šling, Švermová) měla usilovat o odstranění R. Slánského a K. Gottwalda, měla docílit změny režimu a odtržení ČSR od sovětského bloku. Slovenská skupina vedená V. Clementisem měla usilovat o rozbití republiky odtržením Slovenska. Sovětským poradcům v bezpečnosti se zdálo málo využitelné mezinárodní vyznění připravovaného procesu se Šlingem a jeho skupinou, pro přípravu monstrprocesu bylo třeba najít významnější oběť, kterou se ukázal být R. Slánský.

Slánského jméno se začalo objevovat ve výpovědích zatčených od dubna 1951, kdy uváděli, že své činy prováděli s vědomím nebo dokonce na příkaz Slánského. Vedoucí vyšetřovatelé přijali stanovisko sovětských poradců, že hlavní osobou připravovaného spiknutí je Slánský, obvinění bylo mimo jiné dokládáno skutečností, že je ve státním a stranickém aparátu mnoho komunistů židovského původu, které do svých funkcí dosadil právě Slánský. V půlce roku 1951 dospěli sovětsí poradci k závěru, že již mají dostatek podkladů proti R. Slánskému, na jejich pokyn vypracovali vyšetřovatelé zprávu o nebezpečí židovského buržoazního nacionalismu v KSČ a v Československu, tuto

⁵¹ K. Kaplan, Komunistický režim a politické procesy v Československu, s. 124

⁵² P. Kosatík, K. Kaplan, Gottwaldovi muži, s. 96, 97

zprávu odeslali do Moskvy. Stalin jejich obvinění zpočátku odmítl a vyzval Gottwalda k návštěvě Moskvy ke konzultacím o dalším postupu.

Se souhlasem Stalina byl Slánský na zasedání ÚV KSČ 6. 9. 1951 po závažných obviněních (údajně budoval paralelní mocenské centrum ve straně) sesazen z funkce generálního tajemníka a měl nadále působit na pozici náměstka předsedy vlády. Během léta a podzimu 1951 shromáždili vyšetřovatelé dostatečné množství výpovědí proti Slánskému, že zatčení bylo pouze otázkou času a vhodné příležitosti. Ta se naskytla v listopadu, kdy se Státní bezpečnosti dostal do rukou dopis adresovaný „Velkému metaři“, který vyhodnotila jako výzvu čs. exilu Slánskému k emigraci.

Dne 23. 11. 1951 byl Slánský zatčen na pokyn Stalina tlumočeného A. Mikojanem při jeho návštěvě Prahy. Příprava procesu trvala další rok, vzhledem ke skutečnosti, že byl Slánský označen za zrádce, hlavu spikleneckého centra, bylo již předem o jeho dalším osudu rozhodnuto. Během přípravy procesu byli zatčeni další funkcionáři komunistické stany (Geminder, Taussigová, Frank, André Simone) kteří společně s již dříve zatčenými funkcionáři vyhovovali nově vytvořené linii procesu se Slánského „spikleneckým centrem“, jejíž základní osou byl antisemitismus a prokazovaná spolupráce se západními mocnostmi.⁵³

Vyšetřování obdobně jako v procesu M. Horákové vedli sovětsí poradci a používali proti obviněným stejných metod fyzického i psychického týrání. Slánský byl rovněž podroben řadě výslechů, ve vězení se dokonce pokusil o sebevraždu, doufal, že dostane možnost vše vysvětlit K. Gottwaldovi a že se jedná o omyl. Poté co zjistil, že tuto možnost mít nebude, rezignoval a postupně přiznal vše co po něm bylo vyžadováno, tj. přiznání k velezradě, sabotáži, rozmístění nespolehlivých funkcionářů v KSČ a k vytváření a řízení druhého mocenského centra ve státě.

Monstrproces proběhl přesně podle připraveného scénáře ve dnech 20. až 27 listopadu 1951. Všichni obžalovaní se naučili své výpovědi nazpaměť. Byli s nimi nacvičeny i pohyby rukou a těla, byly stanoveny i délky odmlk. V době 14 dní před začátkem procesu dostávali obžalovaní bohatou stravu a byl jim dopřán dostatek spánku (vše, co jim bylo po měsíce odpíráno). Opět jako v případě procesu s M. Horákovou byla věnována mimořádná pozornost všem aspektům procesu včetně výběru

⁵³ K. Kaplan, Komunistický režim a politické procesy v Československu s 132

prokurátorů a soudců. Hlavním žalobcem byl dr. Josef Urválek, předsedou senátu dr. Jaroslav Novák.

Společně s R. Slánským bylo obžalováno dalších 13 osob: Bedřich Geminder, bývalý vedoucí Mezinárodního sekretariátu ÚV KSČ, židovského původu; Ludvík Frejka, bývalý přednosta národohospodářského odboru kanceláře prezidenta Republiky československé, židovského původu; Josef Frank, bývalý zástupce generálního tajemníka KSČ; Vladimír Clementis, Slovák, bývalý ministr zahraničních věcí; Bedřich Reicin, bývalý náměstek ministra národní obrany, židovského původu; Karel Šváb, bývalý náměstek ministra národní bezpečnosti; Artur London, bývalý náměstek ministra zahraničních věcí, židovského původu; Vavro Hajdů, bývalý náměstek ministra zahraničních věcí, židovského původu; Eugen Löbl, bývalý náměstek ministra zahraničního obchodu, židovského původu; Rudolf Margolius, bývalý náměstek ministra zahraničního obchodu, židovského původu; Otto Fischl, bývalý náměstek ministra financí, židovského původu; Otto Šling, bývalý vedoucí tajemník krajského výboru KSČ v Brně, židovského původu; André Simone, bývalý redaktor rudého Práva, židovského původu.

Obžalobu tvořila obvinění z nejzávažnějších trestných činů proti republice, zejména velezrada, špionáž, sabotáž, zneužití úředního postavení. Všech 14 bývalých funkcionářů bylo 27. listopadu 1952 shledáno vinnými z velezrady, špionáže a sabotáže a odsouzeno k nejvyšším trestům. Jen tři z nich vyslechli ortel doživotního vězení, ostatních 11 čekala cesta na popraviště. Mezi třemi, kteří vyvázli s doživotním trestem, byl i náměstek ministra zahraničních věcí Artur London, který se díky své manželce, francouzské občance, z vězení po čtyřech letech dostal a proces popsal v knize Doznání. Všichni odsouzení z tohoto procesu byli právně a občansky rehabilitováni, většina již v roce 1963. Podobně jako v ostatních vykonstruovaných procesech vyšetřovatelé i v tomto procesu používali nezákonné prostředky, jako jsou vynucená přiznání po měsících fyzického i psychického týrání. A tak se například někdejší "druhý muž" mocenské hierarchie poúnorového Československa Rudolf Slánský nakonec postupně přiznal k titoismu, trockismu, sionismu, špionáži a nepřátelskému postoji ke komunistické straně, jejímž aktivním členem byl od roku 1921.

Na tento proces navázaly další procesy s těmi funkcionáři, kteří byli zatčeni v rámci procesu Šling a procesu Slánský. Do konce roku 1952 tak proběhly procesy se

slovenskými buržoazními nacionalisty, s představiteli bezpečnosti, armády a další individuální procesy. K osudu R. Slánského je třeba dodat , že byl stejně jako mnoho jiných odsouzen a popraven za činy, které nespáchal. Za trestné činy, které spáchal, souzen nebyl.

Závěr

Politické procesy jsou odrazem společensko-politických událostí v Československu po roce 1948 a nedílnou součástí vývoje společnosti. Politické procesy jsou nástrojem i důsledkem naprostého zneužití státní moci koncentrované v rukou úzké skupiny osob, důsledkem ztráty jakékoliv kontroly státní moci, což jsou charakteristiky vlastní totalitnímu režimu. Je nezbytné tyto skutečnosti analyzovat a zajistit, aby se takové události v budoucnu nemohly opakovat, a to nejen nastavením pravidel moderního demokratického právního státu a jejich uplatňováním a respektováním, ale i připomínáním těchto událostí.

Politické procesy jsou i v dnešní době významným společenským tématem, a to z důvodu, že se společnost nedokázala dosud s těmito událostmi vyrovnat, a to především z hlediska jednoznačného odsouzení tehdejších událostí a osob, které jsou jejich původci, a to alespoň v morální rovině, když v trestněprávní rovině to již není možné nebo účelné, ale i z hlediska rehabilitace osob dotčených perzekucemi nebo osob, které se tehdejšímu režimu dokázaly postavit.

V této práci jsem se snažil popsat základní informace o vývoji Československa po roce 1948 a okolnostech vedoucích k událostem, které po roce 1948 následovaly. Pokusil jsem se popsat základní charakteristiky politických procesů jako celku, jednotlivé typy procesů, mocenský aparát, který se nezákonností dopouštěl a právní předpisy, na jejichž základě byla perzekuce prováděna a které tvořily její právní rámeček. Tyto obecné informace a skutečnosti jsem následně demonstroval na konkrétních procesech a jejich obětech.

Seznam použitých pramenů a literatury

- 1) Sběrka zákonů – ASPI
- 2) www.psp.cz/eknih
- 3) J. Vorel, A. Šimánková; Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl I.; Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004
- 4) J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka; Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl II.; Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004
- 5) J. Vorel, A. Šimánková a L. Babka; Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, Díl III.; Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004
- 6) O. Liška a kol.; Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918-1989; Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2006
- 7) Sborníky Securitas Imperii, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
- 8) J. Zimek; Ústavní vývoj českého státu; MU Brno; 1998
- 9) K. Kaplan; Nebezpečná bezpečnost; DOPLNĚK, Brno 1999
- 10) K. Kaplan; Nekrvavá revoluce; Mladá fronta; Praha 1993
- 11) K. Kaplan; Největší politický proces „M. Horáková a spol.“ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995
- 12) K. Kaplan, P. Paleček; Komunistický režim a politické procesy v Československu; Barrister&Pricipal; Brno 2008
- 13) K. Kaplan, P. Kosatík; Gottwaldovi muži; Paseka Praha; 2004
- 14) J. Pernes; Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“ Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference Praha 2003; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2005
- 15) J. Francek; Zločin a trest v českých dějinách; Rybka Publisher, Praha 1999
- 16) K. Jech; Soumrak selského stavu Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Praha 2001
- 17) www.mvcr.cz/udv
- 18) www.totalita.cz
- 19) www.ustrcr.cz

Resume

The theme of this dissertation is the “Political trials in 50’s in Czechoslovakia”. The aim is to describe in general this period of Czechoslovakian history, the so called “founders period” of the communistic regime with focus on political trials as a part and a way of communist rule. In particular this dissertation shall describe the political trials as an integral part of the totalitarian regime, the engineering of the trials, the different types of political trials, relating legislature, system of the repressive machinery and concrete trials which include the general information about trials in examples of people who were afflicted by the state power from whatever reason. The period of 50’s is the darkest and saddest period of Czechoslovakian justice; the role of justice as independent part of the state power was declasssed, the courts served as a executor of communist party power, the constitution and the fundamental constitutional rights and freedoms were void, the accused had no chance how to defend themselves once the party decided about their crimes and punishments. The justice was an active participant of communistic crimes.

The part one contains information on historical progress of Czechoslovakia after the Second World War and the political, economical and social reasons which led to the February 1948 when and communist party has overthrown the government and became the only executor of power in the state and when the totalitarian regime has been installed. Further this part contains the historical description of the first years of communism in the Czechoslovakia.

The part two describes the general characteristics of political trials, its parts and instruments. Further I have tried to divide the political trials into separate groups according to the types of trials and their victims, i.e. the groups are the first trial, trials against the army, political opponents, church, communist officials, economical trial.

The part three describes the communist power and its repressive machinery, the position of particular authorities in the system, its hierarchical structure beginning with the Communist party and its special security and supervisory commissions, the secret State police and its soviet advisers and especially the system of justice with particular description how the so called “cabinet justice” worked, the relations between the court, prosecutors, state authorities, ministry of justice and the Communist party.

Part four includes the fundamental legal acts relating the political trial with short comments to the acts, in particular the constitution 1948, acts on protection of the republic (1923, 1948), criminal code (1950), criminal proceedings code (1950), act on work camps, and act on the State court.

Final part five includes three particular political trials, the trial differ by the period when it were held and differ by the person of accused. Those are the only differences in the trials as you can see in the text, the engineering of the trials followed the same rules, the repressive machinery used the same instruments, and the courts made similar judicial decision in similar proceedings.

The keywords of the dissertation

Politické procesy - Political trials

Komunistický režim - Communist regime

Monstrprocesy – Show trials

Perzekuce - Persecution